

Teoretické problémy demokracie

Učebné texty

máj 2014

Obsah

<i>Téma 1: Definícia a obhájenie demokracie</i>	<i>2</i>
<i>Téma 2: Demokracia ako pojem a jej klasické antické chápanie</i>	<i>5</i>
<i>Téma 3: Nové formulovanie demokracie, liberálna demokracia.....</i>	<i>8</i>
<i>Téma 4: Socializmus, marxizmus a demokracia</i>	<i>13</i>
<i>Téma 5: Demokratické elitárstvo (demokratický revizionizmus).....</i>	<i>16</i>
<i>Téma 6: Ekonomická teória demokracie, pluralizmus.....</i>	<i>20</i>
<i>Téma 7: Participatívna demokracia</i>	<i>25</i>
<i>Téma 8: Deliberatívna demokracia</i>	<i>28</i>
<i>Téma 9: Hodnotenie a meranie demokracie v politickej vede</i>	<i>31</i>

Téma 1: Definícia a obhájenie demokracie

Demokracia predstavuje politický systém, v ktorom majú samotní občania rovný a efektívny vplyv na kolektívne a záväzné rozhodnutia. Vo všeobecnosti sa chápe ako vláda väčšiny, vláda ľudu; spájajú sa s ňou slobodné voľby, alternatívne zdroje informácií, ľudské práva a predovšetkým **rovnosť**. Nejde o pojem jednoznačný; **demokracia mala rôzne významy pre rôzne skupiny a časové obdobia. Základným významom tohto pojmu je „vláda ľudu.“** Ten je jasný, no menej jasný je etymologický význam pojmov ľud a vláda v spojení týchto slov (neexistuje jednoznačná definícia týchto pojmov).

Vo svete je demokracia vnímaná pozitívne - v súčasnosti sa používa aj bez presného vymedzenia významu, no s pozitívnou konotáciou (správna, dobrá, žiaduca). Takmer všetky režimy sa deklarujú ako demokratické.

Medzi základné princípy demokracie patrí suverenita (zvrchovanosť, t.j. konečná politická kontrola nad procesom rozhodovania je v rukách ľudu) **a politická rovnosť ľudu.** Politická rovnosť znamená, že:

- a) v oblasti politiky sú jednotlivci považovaní za rovných,
- b) rozhodovanie je pod kontrolou všetkých členov spoločnosti,
- c) všetci členovia spoločnosti disponujú rovnakou spôsobilosťou zúčastňovať sa procesu vlády nad spoločenstvom.

Podľa R. Dahla spočíva politická rovnosť v silnom princípe rovnosti (občania sú dostatočne kvalifikovaní si vládnuť) **a v princípe osobnej autonómie** (jednotlivci sú sami najlepšimi posudzovateľmi a rozhodovateľmi o svojich vlastných záujmoch).

Politická sféra sa odlišuje od iných špecializovaných sfér ľudskej činnosti; ide o kvalitatívne odlišnú sféru aktivity občanov. Nie je možné na ňu vzťahovať nárok špecializovaného (resp. kontingentného) poznania ako základu pre legitimitu vládnutia, pretože **vládnutie nie je vedou a nemá ani odborný charakter** (politika teda nie je niečo, čo by sa dalo naučiť podľa definícií). Rozhodujúce je teda nekontingentné (neurčité, nepravidelné) poznanie, t.j. **poznanie vhodných cieľov. Je založené na hodnotách a morálke;** neexistuje nadradenosť v morálnych súdoch. Je však potrebné posudzovať a zvažovať obrovský rozsah záujmov. Nikto si nemôže nárokovať svoju nadradenosť v poznaní vhodných cieľov a záujmov komunity tak, aby si mohol nárokovať vládnuť. A keďže poznanie je omylné a u všetkých aktérov iné, neexistuje tým pádom štandard pre rozhodovanie, ktorý by priniesol istotu pre hodnotenie stupňa omylu jednotlivcov. Všetci aktéri sú rovnako omylní s ohľadom na nekontingentné poznanie politických záujmov.

Podľa argumentu spoločnej ľudskosti odráža politická rovnosť skutočnosť, že v základnom rešpekte sú si všetci občania rovní (sú rovnakí svojou ľudskou podstatou). To znamená, že **na určitej základnej úrovni majú všetci rovnakú hodnotu** (s každým by sa teda malo zaobchádzať rovnako). Všetci občania sú si teda rovní pre určovanie vhodného politického smeru a rozhodovania pre svoju komunitu. Jednotlivci najlepšie dokážu rozhodnúť o svojich záujmoch. V praxi sa uplatňuje systém kolektívneho politického

rozhodovania, ktorý uplatňuje princíp politickej rovnosti občanov (jednotlivcov), pričom sú to práve občania, ktorí majú konečnú politickú kontrolu nad procesom politického rozhodovania.

Demokracia je považovaná za základný nástroj rozvoja slobody jednotlivca. Mala by slúžiť ako nástroj na ochranu jeho osobných záujmov.

Medzi problematické oblasti definície demokracie patrí:

- definovanie relevantnej politickej komunity,
- zachovanie demokratického procesu a politickej rovnosti (otázka ľudských práv a slobôd, napätie s liberalizmom, presah nerovností z iných spoločenských sfér),
- rozsah kolektívneho rozhodovania (t.j. sféra intimity – napr. kolektív by nemal rozhodovať o tom, kto s kým vstúpi do manželstva apod.),
- otázka výsledkov rozhodovania (rozhodnutia ľudu nemusia byť vždy efektívne napr. z ekonomického hľadiska apod.).

Protichodné teórie demokracie (Lupia, Caplan, Colander, Gaus)

Pri demokracii nie je možné hovoriť o jednej teórii demokracie - existujú rôzne, aj protichodné teórie demokracie. Napríklad štúdie autorov Converse vs. Lupia, pričom **Converse tvrdí, že ľudia nie sú kompetentní na rozhodovanie - sú apatickí, v politike sa nevyznajú, a z toho dôvodu sú potrebné elity, ktoré budú rozhodovať za občanov.** Na druhej strane stojí Lupia, ktorý sa vo svojej štúdií opiera o výskum voličského správania v Kalifornii. Podľa neho ľudia nepotrebujú na kompetentné rozhodnutia encyklopedické informácie; postačujú im tzv. informačné skratky. Vo svojom výskume **prišiel Lupia nato, že ľudia s nízkou informovanosťou (na základe informačných skratiek) kopírujú volebné správanie elektorátu s vysokou informovanosťou (vysokoškolskými poznatkami).** V ostatných výskumoch, ktoré dokazujú opak, sa podľa Lupiu využíva tzv. **elitársky prístup ku skúmaniu kompetentnosti ľudí vládnuť** (t.j. ľuďom sa kladú otázky, ktoré ovládajú odborníci, nie bežní občania; tieto vedomosti však nie sú pri rozhodovaní dôležité).

Rovnaký kritický prístup k demokracii zastávajú aj Caplan (v diele Mýtus racionálneho voliča), Colander a Gaus. **Podľa Caplana dochádza u voličov k tzv. procesu zatemnenia** (ľudia disponujú určitým svetonázorom, napríklad náboženským vyznaním, pričom tento názor nezmenia pod žiadnymi a akýmikoľvek presvedčivými argumentmi v prospech niečoho iného – toto spôsobuje uvedené zatemnenie). **Zázrak agregácie** spočíva v tom, že množstvo neinformovaných ľudí neovplyvňuje to, či sa rozhodujú správne alebo nesprávne. Takto neinformovaní voliči sa rozhodujú náhodne, preto ich hlas pri rozhodovaní až tak veľmi nezaváži (**tzv. racionálna iracionalita**) – pre výsledok hlasovania je dôležitá tá menšina, ktorá je informovaná - z tohto dôvodu je menšina hlavným cieľom politikov. **Pre najlepšie rozhodnutia je teda lepšie spoliehať sa na expertov (ekonómov) alebo na trh (neoliberálna pozícia), nie na demokraciu.**

Na zázrak agregácie sa kriticky pozerajú Colander a Gaus, podľa ktorých zázrak agregácie neexistuje, keďže veľký počet voličov sa systematicky mýli. Podľa nich sa neinformovaní voliči nerozhodujú náhodne, ale vykonávajú systematickú chybu (t.j. robia také rozhodnutia, ktoré idú proti ich záujmom). Dobre fungujúca demokracia podľa nich nezaručuje dobré rozhodnutia (voliči teda nie vždy dosiahnu to, čo chcú; je nesprávne myslieť si opak), ale **demokracia funguje lepšie ako akékoľvek iné systémy, ktoré boli dosiaľ vyskúšané.** Ako teda zmeniť tento jav? V prvom rade by ekonómovia (a teda aj politici) nemali preceňovať klady demokracie, ale zamerať sa na slobodný trh (slobodný trh zatieňuje, resp. prekonáva demokraciu).

Colander tvrdí, že základom demokracie je princíp, že každý volič disponuje jedným hlasom. Zmena tohto hlasovania by podkopala celý demokratický systém. Hlavnou **alternatívou voči demokracii nie je diktatúra, ale trh,** ktorý stojí na vlastníckych právach.

Podľa Caplana sa teória demokracie mýli; dobre fungujúca demokracia nevedie k dobrým rozhodnutiam (avšak na to, čo sú to „*dobré rozhodnutia*,“ Caplan neponúka odpoveď). **Teória demokracie, ktorá by tvrdila, že demokracia automaticky tvorí najlepšie rozhodnutia, neexistuje.** Podľa neho sú tiež ekonómovia najväčšími odborníkmi na ekonomické politiky, ktoré sú najdôležitejšie politiky v štáte.

Ale podľa Gausa je kompetencia verejnosti podstatnejšia – ekonómovia sledujú len ekonomickú efektívnosť (nemajú vhodnú expertízu na tvorbu politiky) – nesledujú morálku ani spravodlivosť. Verejnosť vie teda najlepšie zhodnotiť prebiehajúce procesy verejnej politiky, ako aj jej obsah na základe morálnych a spoločenských pravidiel. **Ekonómovia vedia teda lepšie predikovať efekty ekonomických politík ako verejnosť, ale stále nie dostatočne nato, aby sa z toho dalo vychádzať pri tvorbe verejných politík. Kompetencia verejnosti je teda podstatnejšia.**

Naopak, niektoré štúdie argumentujú v prospech demokracie: „*viac hláv, viac rozumu*“ (tzv. **epistemický argument**¹). **To znamená, že čím viac ľudí sa zúčastňuje na rozhodnutiach, tým je väčšia šanca, že prijaté rozhodnutie bude správne (pravdivé).** Štatisticky je teda za účasti 1 000 voličov šanca, že elektorát sa rozhodne správne, na úrovni 73%. Pri účasti 10 000 voličov sa táto šanca zvyšuje až 97,7%.² To znamená, že demokracia prichádza s najlepšimi možnými rozhodnutiami - prináša najlepšie poznanie, pretože diverzifikácia názorov (vedomostí) prebija expertné pohľady jednej oblasti. Demokratický rozum teda zahrňa múdrosť väčšiny premietnutú do kognitívnych artefaktov (t.j. inštitúcie a normy), ktoré stelesňujú kolektívnu inteligenciu naprieč časom a prostredím a pomáhajú redukovať demokratické zlyhania. Demokratický rozum tak pevne stanovuje nadradenosť demokracie ako spôsobu rozhodovania sa pre spoločné dobro.

¹ Demokracia nie je len dobrý systém, resp. férová procedúra, ale prichádza aj s najlepším výsledkom (**metafora bludiska** – **čím viac ľudí v bludisku spolupracuje, tým je väčšia šanca, že sa dopracujú k východu;** v prípade demokracie zaručuje diverzita názorov odsúhlasenie najlepšieho možného riešenia).

² **Zo štatistického hľadiska teda stačí 1% informovaných voličov na to, aby vznikla tzv. čistá múdrosť.** Ak vo voľbách budú kandidovať dvaja voliči, tak 49,5% bude voliť jedného kandidáta a 49,5% druhého (keďže sa nevedia správne rozhodnúť, resp. nie sú správne informovaní). Zvyšné 1% tvoria informovaní voliči, ktorí tak rozhodnú o výsledku v prospech „správneho“ kandidáta, ktorý zvíťazí v pomere 50,5% ku 49,5%.

Téma 2: Demokracia ako pojem a jej klasické antické chápanie

Pod klasickou demokraciou chápeme antickú, resp. aténsku demokraciu. O demokracii v starovekom Grécku pred Platónom a Aristotelom neexistuje väčšie množstvo informácií. Klasická demokracia, resp. koncepcia aténskej demokracie získala zvláštne postavenie – stala sa zdrojom inšpirácie neskoršieho politického myslenia.

Podľa Perikla znamenala demokracia dekoncentráciu moci – bola v rukách celého národa.³ Všetci slobodní občania si boli rovni pred zákonom. Pre politickú kariéru boli dôležité schopnosti, nie majetok. Schopnosť diskutovať na verejnosti bola vysoko cenená. Politický život bol otvorený a slobodný; ľudia sa spontánne zaujímali o verejné záležitosti polis - jednali nesebecky. A práve **nesebecké jednanie predstavuje rozdiel medzi gréckym (klasickým) a súčasným chápaním demokracie.**

Medzi základné charakteristiky aténskej demokracie patria politická rovnoprávnosť a zvrchovanosť, priama účasť, špecifický výber kandidátov do verejných funkcií a krátkodobé funkčné obdobia (maximálne jeden rok).

V aténskej demokracii sa mohol každý dospelý muž narodený v Aténach zúčastňovať verejného života - zhromaždení, súdov, úradov (v tom spočívala politická rovnoprávnosť a zvrchovanosť). **Ženy boli z účasti na verejnom živote vylúčené** (ale v prípade, že boli vydaté, mali lepšie postavenie).

V Aténach neexistovali volené reprezentatívne orgány (parlament apod.) a ani deľba moci. Všetky dôležité otázky sa prejednávali priamo – v zhromaždení (tu sa o nich rozhodovalo).

Výber kandidátov do verejných funkcií prebiehal losom. Platilo pravidlo, že verejné funkcie sú schopní zastávať všetci bez rozdielu. Za výkon verejných funkcií sa poskytovali náhrady (t.j. pokiaľ zastával aktér verejnú funkciu, nemohol vykonávať svoje bežné povolanie, a preto mu bola poskytnutá náhrada). Zároveň boli voľby obmedzené pre prípady, ktoré si vyžadovali zvláštne znalosti, schopnosti či skúsenosti.

Aténska demokracia nezahrňala väčšinu populácie (len okolo 10 – 20% ľudí). Dôležitú úlohu zohrávali rečnícke elity, politickí a vojenský vodcovia. Tento systém sa vyznačoval nestabilitou a náhlymi politickými zmenami. Kvórum tvorilo okolo 6 000 slobodných mužov nad 30 rokov (tzv. ľudový snem – ekklesia), ktorí sa schádzali asi 40-krát do roka. Občania, ktorí sa zúčastňovali na politike, mali na takéto stretnutia čas a prostriedky (o domácnosť sa im starali otroci a ženy). **Etika a politika boli prepojené – to znamenalo, že slobodní občania mali povinnosť zúčastňovať sa na týchto zhromaždeniach** (v prípade účasti dostávali odmeny, v prípade neúčasti ich čakal verejný trest, napr. ich poliali farbou).

Inštitúcie aténskej demokracie tvorili Ľudový snem (tzv. ekklesia), Rada 500⁴ (tzv. bulé), Výbor päťdesiatich, strážca pečate (prezident), a Ľudový súd (tzv. heliaslai).

³ Z tohto dôvodu je možné Periklovu charakteristiku demokracie hodnotiť jednoznačne pozitívne.

⁴ Členovia boli losovaní z 10 fýl.

Výbor päťdesiatich bol tvorený 50 zástupcami, ktorí sa každý mesiac vyberali losom z Rady 500. Z tohto výboru sa každý deň volil prezident (strážca pečate, resp. epistas – držiteľ štátnej pečate). Tento výbor pripravoval agendu pre ľudový snem (ekkleisia).

Ľudový súd rozhodoval v prípadoch, že bola vynesená námietka proti prijatému zákonu (tzv. konanie o ilegalite). Každý muž (t.j. slobodný občan) mohol k tomuto súdu vyniesť námietku, že zákon prijatý ľudovým snemom je v rozpore s demokraciou (resp. je protizákonný), o čom sa rozhodovalo hlasovaním. V prípade, že sa ukázalo, že prijatý zákon je skutočne v rozpore s demokraciou, penalizovaný bol iniciátor zákona; v prípade, že návrh bol na ľudový súd podaný bezdôvodne, bol pokutovaný iniciátor návrhu námietky. Ľudový súd predstavoval akýsi protipól ľudového snemu (ekkleisia).

Zástupcovia ľudového súdu sa vyberali losom z ľudí zúčastnených na ľudovom sneme (t.j. z cca 6 000 slobodných mužov nad 30 rokov). **Do osudia boli zaradení len tí kandidáti, ktorí mali záujem zúčastniť sa tejto funkcie. V prípade vylosovania mena sa skontrolovali pomery kandidáta** (t.j. politické správanie, cnostný život, správanie k rodičom, platenie daní apod.). Pokiaľ sa zistilo, že kandidát je zástupcom oligarchie či aristokracie, nemohol zastávať vyššie uvedené funkcie. Demokracia tak chránila samú seba.

Politika v starovekom Grécku nebola vecou profesionálov tak, ako je to v súčasnosti. Politika predstavovala cnostnú vec pre občanov, pričom sa odrážala aj rotácia kandidátov (boli menení pravidelne). Každý mal právo vyjadriť svoj názor, realizovať sa a vstupovať do verejného života.

Kritika aténskej demokracie (Platón, Aristoteles)

Systém aténskej demokracie kritizoval Platón, ktorý demokraciu odmietal ako normatívny stav – demokracia podľa neho vzniká víťazstvom chudobných (chudobní zabijú niektorých zo svojich protivníkov, iných vyženú a so zvyškom zdieľajú občianstvo a úrady na princípe rovnosti, pričom platí všeobecné pravidlo, že o obsadení úradov rozhoduje los). Demokracia bola podľa neho založená na princípoch neobmedzenej slobody;⁵ rovnaké práva prináležali výhradne ľuďom rovnakých kvalít.

Aristoteles⁶ tiež kritizoval demokraciu, ktorá podľa neho predstavovala vládu chudobných vo svoj prospech. Tento systém sa neusiluje o všeobecné blaho, ale len o záujmy úzkej skupiny. **Podľa Aristotela je najlepšou formou vlády zmes demokracie a oligarchie.⁷ Voľby majú aristokratický charakter – vyberajú jedincov, ktorí sú v určitom zmysle nadradení tým, ktorí ich volia. Zároveň favorizujú občanov**

⁵ Táto sloboda však bola chápaná negatívne – ako niečo odpudivé, čoho dôsledkom bude anarchia vrátane oslabovania autority v spoločnosti.

⁶ Oproti Platónovi predstavovala Aristotelova kritika empirickejším prístupom chápania demokracie. Najväčším problémom antickej demokracie bola náchylnosť ľudovej väčšiny spočívajúca v ochote nechať sa manipulovať demagógmi.

⁷ Manin to nazýva **demokratickou aristokraciou.**

s **prestížnymi pozíciami** (napríklad sú talentovanejší alebo bohatší ako ostatní). Priamo z podstaty volieb vychádza ich aristokratickosť, ktorá je identifikovaná štyrmi základnými faktormi (**nerovnaké zaobchádzanie s kandidátmi, rozlíšenie kandidátov, ktoré je požadované situáciou voľby, výhody význačnej charakteristiky pri upútaní pozornosti, cena šírenia informácií**).

Slobodné voľby podľa Aristotela nemôžu zabrániť zaujatosti pri výbere kandidátov. Vzhľadom na skutočnosť, že **voliči si vyberajú svojich favoritov na základe špecifických kritérií**, nezaručujú voľby rovnaké šance na získanie postu. To znamená, že s kandidátmi (resp. voličmi) sa nezaobchádza rovnako. Zároveň potrebovali voliči nejaký dôvod (motív), kvôli ktorému by preferovali určitého kandidáta pred iným, t.j. kandidát musel disponovať aspoň jednou charakteristikou (resp. súborom charakteristík), ktorá ho odlišovala od ostatných kandidátov. Táto charakteristika je istou formou nadržanosti a nie každý, kto si osvojil politickú pozíciu preferovanú väčšinou spoločnosti, mal rovnaké šance na zvolenie (t.j. rozlišovanie kandidátov požadované situáciou voľby).

Výhody význačnej charakteristiky potrebné na upútanie pozornosti spočívali v potrebe kandidáta upútať pozornosť elektorátu. Pozornosť sa upriamuje na najvýraznejšie črty jednotlivcov. Význačnosť nie je univerzálna – závisí od kontextu. Volič totiž nemal prostriedky na skúmanie všetkých charakteristík a sústreďoval sa na význačné charakteristiky kandidátov. Dôležitú úlohu zohrávala aj **politická kampaň** kandidátov.

Kandidáti potrebovali dať o sebe vedieť, čo vyžadovalo značné prostriedky. Pre kandidátov tak bolo jednoduchšie získať prostriedky od niekoľkých majetných prispievateľov, pričom volebný proces nahrával bohatsšej vrstve populácie.

Superiorita kandidátov v Aténach a v súčasnej demokracii

Nadržanost' (superiorita) kandidátov bola vnímaná subjektívne. Voliči museli spozorovať kandidátove vlastnosti (buď jednu alebo ich súbor), ktoré boli aj politicky relevantné, no nemuseli mať racionálne či univerzálne opodstatnenie. **Voľby tak nemuseli vyhrať „najlepší z ľudu,“ ale tí kandidáti, ktorí boli vnímaní ako lepší v danom kontexte.**

V súčasnosti môžu elity aj občania vo voľbách nájsť to, čo chcú, pričom „*aristokratická polovica volieb*“ je často opomínaná; **voľby sú súčasne rovnostárske aj nerovnostárske (aristokratické aj demokratické).** Pre zmenu tohto stavu je potrebné **buď znížiť úlohu ekonomických prostriedkov vo voľbách (zavedením napr. asignačnej dane), alebo je potrebná sloboda voľby odlišujúcich črt, pričom táto sloboda musí vychádzať z vedomého a zámerného výberu u voličov.** Tieto zmeny však neznamenajú vymazanie aristokratického prvku volieb.

Otázka pri súčasných voľbách teda znie, aký typ superiority (nadržanosti) je potrebný na vládnutie. Nie je však jednoznačne dané, v čom spočíva táto superiorita. A preto pri odpovedi na to, kto sú tí najlepší a mali by vládnuť, sa demokracia obracia na ľud a ponecháva rozhodnutie v jeho rukách.

Téma 3: Nové formulovanie demokracie, liberálna demokracia

Koniec aténskej demokracie znamenal jej vytratenie sa z politického myslenia. O demokracii sa viac nedebatovalo a ak sa o nej hovorilo, tak skôr v expresívnom slova zmysle (demokracia ako bezvládie, útlak apod.). V období stredoveku bola vláda panovníka odvodená od Boha, poddaní museli preukazovať poslušnosť. Panovník predstavoval absolutistického vládca – ľud či komunita nerozhodovali. Takže zatiaľ, čo v antickej demokracii vláda pramenila z ľudu, v stredovekej monarchii pramenila z osoby panovníka (od ľudu sa neočakávala participácia, ale nasledovanie autority panovníka).

Demokracia sa začína v modernom politickom myslení objavovať až o niekoľko storočí neskôr, no jej chápanie bolo diametrálne odlišné od chápania antickej demokracie. Najdôležitejšie rozdiely v antickom a súčasnom chápaní demokracie sú zhrnuté v Tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1: Rozdiely v chápaní demokracie v Aténach a v súčasnosti		
Rozdiel	Aténska demokracia	Súčasný chápanie demokracie
Kto vládol	vláda chudoby	vláda všetkých
Ako sa rozhodovalo	priame rozhodovanie (lós)	zastupiteľská vláda (voľby)
Kto rozhodoval	malá, úzka skupina (10 – 20% populácie)	veľká skupina s všeobecným hlasovacím právom
Rozhodnutia v prospech koho	rozhodovanie v prospech väčšiny	blaho pre všetkých vrátane ochrany menších
Miesto rozhodovania	mestský štát	republiky s miliónmi občanov
Vplyv	aténska demokracia	tradícia republikanizmu a liberalizmu

V súčasnej demokracii sa prejavuje menší vplyv aténskej demokracie a väčší vplyv tradície republikanizmu a liberalizmu.

V republike⁸ nemusela byť vláda priamo demokratická, no participovalo na nej viacej ľudí. Participácia na vláde predstavovala podmienku osobnej slobody a neskôr sa uskutočňovala cez rôzne inštitucionálne mechanizmy. V talianskych republikách participovali na rozhodovaní malé komunity nezávislých jednotlivcov (napr. výrobcovia, obchodníci); tieto republiky mali zriadenú samosprávu a vláda v nich sa riadila zákonom.

Až s nástupom liberalizmu sa v spoločnosti rozšírili hodnoty slobody, tolerance, racionality (t.j. slobodný jednotlivec s prirodzenými právami disponoval možnosťou výberu). Protiváhu absolútnej moci štátu a cirkvi predstavovala vláda na základe súhlasu, kompromisu. Zároveň vyvstala otázka, akým spôsobom vyvážiť moc vlády s právami jednotlivcov – teda limitovať existujúcu moc. Vytvorili sa tak viaceré prúdy – **liberalizmus bez demokracie (Locke, Montesquieu, Madison), demokracia bez liberalizmu (Rousseau), liberálna demokracia (Mill).**

⁸ lat. res publica – vec verejná

Liberalizmus bez demokracie (Locke, Montesquieu, Madison)

Liberalizmus bez demokracie nebol demokratickým. Jeho idey sa však stali základom liberálnej demokracie. Spoločnosť bola chápaná individualisticky a štát ako umelý výtvor rozumných a racionálnych jednotlivcov vytvorený na ochranu svojich záujmov. Za najvyššiu hodnotu pre človeka považovali jeho predstavitelia **slobodu**, pričom jediné jej obmedzenie predstavovalo **rešpektovanie slobody druhých**. Štát bol vytvorený za určitým účelom, pričom nesmel byť zneužívaný k iným cieľom ako k ochrane života, majetku a slobody pred útokmi iných.

Podľa Johna Locka bola aj spoločnosť bez štátu v zásade demokratická. Úlohou štátu bola garancia prirodzených práv (napr. ochrana majetku apod.). Samotní občania mali mať podiel na výkone moci. Vo vláde bola potrebná zásada konsenzu, moc nesmela byť koncentrovaná, ale musela byť rozdelená medzi viaceré zložky. Vládnut' mala väčšina. Volebné právo bolo podmienené majetkovým cenzom. Nemajetní (resp. otroci) a ženy boli zastúpení prostredníctvom svojich pánov, resp. mužov. **Lockov prínos do politickej vedy možno identifikovať v jeho obhajobe práva občanov participovať na politickom živote, v potrebe regulácie autority štátu, v ochrane práv občanov (resp. v individuálnych právach jedincov) a tiež v del'be moci.**

Charles Montesquieu bol podobne ako Locke zástancom del'by moci. Oddelenie moci malo umožniť kontrolu moci a tiež vládu zákona (právny štát), čo malo napríklad silný vplyv na otcov-zakladateľov USA, ktorí mali strach z nekontrolovanej demokracie. Ako príklad aplikácie liberalizmu bez demokracie môže slúžiť americká ústava: suverenita ľudu bola obmedzená – existoval (a ešte stále existuje) systém brzd a protiváh: systém kontroly je komplikovaný a spôsobuje ťažkosti presadenia väčšiny; v počiatkoch neexistovalo všeobecné volebné právo. Napríklad prezident nemal pochádzať z vôle ľudu (mali o ňom rozhodnúť volitelia). **V podstate išlo predovšetkým o obmedzenie vládnej moci, nie o demokraciu.**

Alexis de Tocqueville zdôrazňoval, že sociálna a ekonomická rovnosť je nevyhnutná. Ale dôležitejšou hodnotou ako rovnosť bola podľa neho **sloboda**. Pri uplatňovaní moci je potrebné uplatňovať bariéry, inak dôjde k (despotickej) vláde väčšiny a demokracia povedie k deštrukcii slobody. Ako prvá krajina, ktorá sa vyhla nadvláde absolutizmu, bola Amerika.

Demokracia bez liberalizmu (Rousseau)

Podľa Rousseaua odovzdáva jednotlivec svoje práva v prospech spoločnosti **spoločenskou zmluvou**. V spoločnosti človek získava ochranu, no zároveň sa podriaduje vôli spoločenského telesa. Na rozdiel od Locka odmieta, že by sa ľudia vzdali svojej zvrchovanosti v prospech štátu. Zvrchovanosť je neporušiteľná. Ľud sa nemôže nechať nikým zastupovať, ale sám sa musí uznávať na zákonoch. **Sloboda nie je podľa neho možná v zastúpení** (nie je možné niečo ako zastupiteľská demokracia). Ide o radikálnu teóriu demokracie chápanú v doslovnom význame vlády ľudu; na zákonodarnej a výkonnej moci sa má ľud zúčastňovať priamo (ide však o neuskutočniteľný ideál).

Všeobecná vôľa sa týka všeobecných pravidiel (nie konkrétnych prípadov). Nejde o vôľu všetkých, spoločného menovateľa či priemer – všeobecná vôľa predstavuje podľa Rousseaua vyjadrenie spoločného záujmu všetkých (teda nie vôľa, ale záujem = nie to, čo jedinci chcú, ale to, čo je potrebné a prospešné). **Každý jednotlivec sa teda musí pýtať, aký úžitok bude mať z daného rozhodnutia celé spoločenstvo (nie iba on).**

Všeobecné rozhodnutie prijíma ľud, ktorý zároveň vytvára všeobecnú vôľu (čiže zákonodarstvo). Ľud však nevládne sám – vyberá si vládcu, ktorý vykonáva konkrétne rozhodnutia v súlade so zákonmi, ktoré schválil ľud. Takto fungujúci model však musí spĺňať niekoľko podmienok:

- občania musia byť dokonale informovaní o prerokúvaných záležitostiach,
- občania nesmú tvoriť skupiny či frakcie,
- spoločnosť je malá a jednoduchá,
- prevláda sociálna a hospodárska spravodlivosť.

Štát, v ktorom vláda rešpektuje suverenitu ľudu a všeobecnú vôľu, nazýva Rousseau republikou; demokracia predstavuje ideál. Nespomína však žiadny liberalizmus (resp. slobodu), limity vlády apod. Tu vzniká problém: akým spôsobom je potrebné limitovať moc tak, aby štát nelimitoval slobodu občana? Na túto otázku však už Rousseau neponúka dostatočne uspokojivú odpoveď.

Liberálna demokracia (J. S. Mill, Bentham)

Koncept liberálnej (resp. protektívnej – ochrannej) demokracie odmieta koncepciu prirodzených práv a zdôrazňuje ochrannú funkciu demokracie s uprednostnením garancie súkromného vlastníctva pred rovnosťou. Spoločnosť poníma ahistoricky, individualisticky a atomisticky. Ide o **utilitárnu (užitočnú, prospešnú) teóriu záujmov spoločnosti – to znamená, že tento systém má zabezpečiť čo najväčšie množstvo šťastia pre čo najväčší počet ľudí.** Za najlepší mechanizmus ochrany občanov pred štátom považuje **zastupiteľskú formu vlády.**

J. S. Mill podal prvý ucelený pokus spájajúci liberalizmus s demokraciou – vláda ľudu však mala byť obmedzená, t.j. priama demokracia mala byť nahradená zastupiteľskou formou vlády. Podľa Milla sú totiž práva najlepšie chránené vtedy, keď si ich každý chráni sám. Ten, kto má plnú účasť na právach a výsadách spoločnosti, bude maximálne prispievať aj k blahu spoločnosti (ideálne bude, ak sa na vytváraní blaha budú podieľať všetci). Mill však principiálne neodmieta priame rozhodovanie a participáciu (práve naopak – vysoko ich oceňuje), skôr však uvažuje o reprezentatívnej demokracii. Ľud vykonáva kontrolnú moc prostredníctvom svojich zástupcov; parlament však nemá zasahovať do správy štátu, resp. sám navrhovať zákony.

Podľa J. S. Milla demokracia predstavuje aj isté riziko v tom zmysle, že sa vláda dostane do „nepovolaných“ rúk (napríklad občanov s nedostatočnými duševnými

kvalitami), z čoho vznikne vláda chudoby – a to nie je stav, ktorý ľudstvo potrebuje (keďže budú narušané práva ostatných tried).

Keďže triedne zákonodarstvo je v konflikte so všeobecným blahom spoločnosti, je potrebné pomerné zákonodarstvo zamerané aj na ochranu menších. **Riešením dilemy účasti a kompetencie je zavedenie všeobecného, avšak nerovného volebného práva a zvýhodnenie vzdelaných** (demokracia by mala podporovať nadpriemernú inteligenciu a cnosť, t.j. menšinu schopných). **Všeobecný záujem mal byť presadzovaný pomocou volieb** (mali byť časté), no volebné právo nemalo mať univerzálny charakter (právom voliť mali disponovať iba majetní muži nad 40 rokov).

Vzťah demokracie a liberalizmu (Sartori)

V používaní pojmov „*demokracia*“ a „*liberalizmus*“ často vznikajú nedorozumenia (pojem demokracia sa používa pre liberálnu demokraciu, klasický liberalizmus sa mieša s ekonomickým apod.).

Zatiaľ, čo liberálna demokracia limituje moc a ľudské práva, klasický liberalizmus spája teóriu a prax právnej ochrany prostredníctvom ústavného štátu a podporuje individuálnu politickú slobodu, resp. individuálne slobody (Sartori). **Vzťah medzi liberalizmom a demokraciou je teda vzťahom medzi slobodou a rovnosťou = liberálna demokracia predstavuje spojenie slobody a rovnosti.**

Sloboda je však nevyhnutným elementom liberalizmu, nie demokracie (liberálna demokracia je viac liberálna ako demokratická). Liberalizmus sa zameriava predovšetkým na formu štátu a demokracia na obsah noriem, ktoré z nej vychádzajú. Liberálna demokracia tak čelí neustálemu vnútornému problému vyváženia medzi jej zložkami.

Liberálna demokracia tak zastáva rovnosť prostredníctvom slobody, nie slobody vo význame rovnosti (Sartori). V súčasnosti sa však liberálna demokracia stretáva s neúspechom (stratila svoju cenu), keďže **občania registrujú skôr ekonomické, než politické obmedzenia.** V tomto tkvie zároveň aj jej hlavné ohrozenie – ľudia (v dôsledku nespokojnosti so svojou ekonomickou situáciou) sú ochotní obetovať časť svojich práv v prospech moci (resp. ekonomiky).

Reprezentatívna a priama demokracia (Tolbert, Smith, Lupia)

Podľa Tolberta a Smitha reprezentatívna a priama demokracia neohrozujú menšiny. Priama demokracia plní inštrumentálnu a edukačnú funkciu. Priama demokracia je dôležitá, kvalifikované rozhodnutia voličov existujú. Na politiku majú zároveň obrovský vplyv peniaze a veľké spoločnosti (lobing), ktoré sa práve prostredníctvom peňazí snažia ovplyvniť rozhodovanie ľudí.

Edukačný efekt priamej demokracie spočíva v pocite dôležitosti elektorátu. To znamená, že čím viac priamej demokracie ľudia majú, tým viac sa zaujímajú o politiku – nezúčastňujú sa len volieb, ale aj premýšľajú o politike - ich odovzdaný hlas vo voľbách má teda zmysel, má váhu, čo vyvoláva u voliča pocit dôležitosti, ktorý vyplýva z tohto vplyvu na politiku.

Podľa Lupiu (Direct democracy: New approaches to old questions) priama demokracia prosperuje. Na jednej strane sa inštitút referenda a občianske iniciatívy tešia vysokej popularite v USA a v Európe, no na druhej strane sú k nim elity skeptické a kritické (bohaté kampane zároveň nevyhrávajú referendá). Podobne ako Tolbert a Smith, aj Lupia sa domnieva, že peniaze zohrávajú v politike veľký vplyv (tak v zastupiteľskej, tak v priamej demokracii) – nákladnú kampaň si môžu dovoliť len bohaté strany, ktoré platí lobing (tým sa presúva do volebnej kampane a do parlamentu). Bohaté kampane, ktoré sa negatívne stavajú k niektorým dôležitým otázkam, dokážu zabrániť presadeniu referenda (dôležitej otázky).

Ako teda vplýva priama demokracia na politiku? Už samotná **prítomnosť priamej demokracie ovplyvňuje politiku (viac ju približuje verejnému záujmu).** Tam, kde existuje priama demokracia, sú politické rozhodnutia responzívnejšie (vnímavejšie) voči prianiam občanov. Priama demokracia - predovšetkým na štátnej úrovni - neohrozuje práva menšín (väčšiu hrozbu predstavujú lokálne referendá, ktoré však môžu menšiny ohrozovať).

Lupia teda pozitívne nazerá na referendum a občianske iniciatívy, no dodáva, že priama demokracia nie je „všielik“ na všetky problémy.

Hlavné argumenty pre a proti demokracii (Budge)

Podľa niektorých kritikov demokracie majú obyčajní ľudia málo politickej inteligencie, a preto nie sú spôsobilí na vážne rozhodovanie. Niektorí kritici však nevystupujú len proti priamej demokracii, ale proti demokracii ako takej. Ale priama demokracia nemôže byť v súčasnosti odmietnutá len z dôvodu jej nepraktickosti (Budge).

Argumenty proti priamej demokracii sú zvyčajne nasmerované proti hlasovaniu, spontánnosti a neinštitucionalizovanej forme (tieto argumenty často vedú k argumentom proti zastupiteľskej demokracii).

Priama demokracia: túžba po väčšej priamej účasti, alebo nespokojnosť so zastupiteľskou demokraciou?

Faktory, ktoré ovplyvňujú entuziazmus (zápal) pre priamu demokraciu, sú predovšetkým postmaterialistické hodnoty a tzv. „vysvetlenie odcudzenia politikov a voličov“ (t.j. nespokojnosť s vládnymi referendumami: napríklad na Slovensku nie sú príliš využívané). **Výskumy ukazujú, že občania chcú mať priamu demokraciu** (na Slovensku

bolo len cca 20% opýtaných proti inštitútu referenda); sú voči nej pozitívne naladení, pričom potreba priamej demokracie u ľudí pramení z:

- a) **potreby podieľať sa**, participovať na veciach verejných,
- b) **nesúhlasu voči vláde** (občania sú nahnevaní a potrebujú dať najavo svoj hnev).

Občania nechcú viac priamej demokracie preto, lebo by chceli rozhodovať priamo. Viac priamej demokracie chcú skôr z druhého dôvodu (t.j. potreba vyjadrenia nesúhlasu voči vláde). Občania sú relatívne pasívni a potrebujú disponovať nástrojmi kontroly – pokiaľ budú mať možnosť kontrolovať, budú spokojní.

Téma 4: Socializmus, marxizmus a demokracia

Marxizmus predstavuje teóriu veľkého rozsahu. Snaží sa definovať zákony spoločnosti ako celku. **Tvrdí, že dejiny majú triedny charakter a ich vývoj prebiehal v nasledovných štádiách – primitívne obdobie, antika, feudalizmus, kapitalizmus (súčasnú obdobie), a komunizmus** (posledné štádium vývoja, konečná fáza ľudských dejín). V každom z týchto období sa nachádzajú **triedy vládnuce a ovládané** a zároveň je každé z týchto období kvalitatívne lepšie ako to predchádzajúce.

Vedecký charakter marxizmu spočíva v tom, že chce prísť k niečomu inému, kvalitatívne lepšiemu (história pokračuje a jej finálnym výsledkom bude **komunizmus**; marxisti sa snažia uskutočniť **emancipačný projekt**).

Podľa marxistov **to, ako vyzerá štruktúra spoločnosti, nie je náhodné**. Na pochopenie spoločnosti a vzťahov, ktoré v nej prebiehajú medzi aktérmi, je potrebné predovšetkým poznať, **akým spôsobom prebieha výroba. Spôsob výroby**⁹ (t.j. ekonomická základňa) **determinuje spoločenskú nadstavbu** (právny poriadok, kultúru, náboženstvo apod.). **Bez zmeny ekonomickej základne nie je možné zmeniť spoločenskú nadstavbu.**¹⁰

Kapitalizmus je vzťahom moci a dominancie. Rozvoj produktívnych síl spôsobuje útlak medzi kapitalistami (vlastníkmi výrobných prostriedkov) a ovládanými; v tomto období dochádza k odcudzeniu výrobcu od produktu, ktorý vyrába. Štát je chápaný ako prekážka slobody a samosprávy, kde ovládanie nemajú žiadnu moc. Podľa marxistov je štát (resp. vláda) v rukách vlastníkov výrobných prostriedkov (kapitalistov) a predstavuje nástroj moci a útlaku proletariátu; **skutočnou mocou v štáte disponuje vládnuca trieda – kapitalisti.**

Medzi **dôsledky kapitalizmu** patrí zefektívňovanie výroby (nahradzanie ľudskej práce strojmi), akumulácia zisku vládnucej triedy, monopolizácia, znižovanie dopytu, zadlžovanie spotrebiteľov. Kapitalizmus predstavuje nestabilný systém vedúci ku krízam. Súťaž zároveň

⁹ Systém výroby sa zmení vo chvíli objavenia nových spôsobov výroby, pričom tie staré sa stanú nemodernými.

¹⁰ Leninizmus (revizionistický smer marxizmu) predpokladal opačný spôsob zmeny (t.j. najskôr je potrebné zmeniť spoločenskú nadstavbu, až potom ekonomickú základňu).

vedie k zbedačovaniu proletariátu. Robotníckej triede tak nezostáva nič iné, len sa **vzbúriť proti tomuto útlaku (socialistická revolúcia)** – musí obsadiť fabriky a štátne inštitúcie a **násilne zvrhnúť** vládnucu triedu (vlastníkov výrobných prostriedkov). Následne (po revolúcii) vznikne beztriedna spoločnosť (triedy budú prekonané). Proletariát zmení štát v tom zmysle, že tento bude nástrojom nie triedy vládnucej, ale ovládanej. Zmena vlastníckej štruktúry zmení ekonomickú základňu. Triedny konflikt postupne vymizne; bude sa meniť aj spoločenská nadstavba. Zmena ekonomickej základne a spoločenskej nadstavby spôsobí odumieranie štátu (zmenou základne zmiznú triedy a tiež štát, pretože ten už nebude potrebný).

Prvé obdobie po revolúcií bude predstavovať socializmus. Jeho heslom bude „každému podľa zásluh“ (t.j. prvotné heslo socialistickej spoločnosti). **Následne dôjde k rozvoju socialistickej spoločnosti a jej transformácií na komunistickú spoločnosť, ktorej heslom bude „každému podľa jeho potrieb.“** Marxisti predpokladajú násilné uskutočnenie zmien,¹¹ pričom **dôležitou podmienkou uskutočnenia revolúcie bol rozvinutý kapitalizmus produkujúci prebytok a existencia uvedomelej robotníckej triedy.** V čase vzniku marxizmu bola pravdepodobnosť uskutočnenia revolúcie proletariátu najvyššia v Nemecku, Francúzsku a v Anglicku.

Individualizmus marxizmu spočíva v triednom definovaní vzťahov jednotlivcov k výrobným prostriedkom. Prekážky realizácie jednotlivca existujú v deľbe práce, potrebné je teda jej zrušenie. Normatívnym ideálom nie je kolektívne jednanie, ale individuálna sloboda a sebarealizácia jednotlivcov.

Rozdiely marxizmu a liberalizmu

Marxizmus neponíma slobodu v klasickom, liberálnom slova zmysle. V chápaní práv **ide predovšetkým o potrebu rovnosti a tiež zabezpečenia individuálnych potrieb občanov.**

Štát je v marxizme chápaný nie ako neutrálny arbiter stretov záujmov, ale ako nástroj ochrany a presadzovania záujmov vládnucej triedy. V demokracii je politická rovnosť iba formálna; marxizmus odmieta rozdelenie verejnej a súkromnej sféry.

Demokracia nie je efektívny nástroj, ktorý by dokázal priniesť skutočnú revolúciu, pretože aj v prípade (evolučných, resp. mierových) snáh o prevzatie moci pomocou volebného práva vládnuca trieda nedopustí takúto zmenu a vytvorí autoritatívnu vládu v štáte. **Skutočná demokracia vznikne až v beztriednej spoločnosti. Štát viac nebude potrebný, keďže ekonomická základňa bude diametrálne odlišná od tej súčasnej** (ľudia budú nevedomelo dodržiavať zákony a tým pádom odpadne potreba vlády).

¹¹ V Nemecku však existoval predpoklad uskutočnenia tejto zmeny aj nenásilnou, parlamentnou cestou.

Leninizmus a revízia marxizmu

Podobne ako marxizmus, aj leninizmus odmietal parlamentnú demokraciu. Jej odstránenie bolo zároveň podmienené revolúciou, resp. násilím.

Revízia a inovácie marxizmu Leninom vznikli ako reakcia na situáciu v Rusku. Prvou veľkou zmenou bola **zmena (resp. revolúcia) nie zo strany proletariátu (robotníckej triedy), ale zo strany avantgardy**, úzkej skupiny ľudí v politickej strane nového typu (t.j. keďže robotnícka trieda neexistovala, zmenu mala vykonať avantgarda za ňu). V tejto novej strane sa uplatňoval tzv. **demokratický centralizmus**, t.j. nižšie zložky budú demokraticky voliť tie vyššie, ale na druhej strane – čo určí vedenie, do toho sa nesmú nižšie zložky starať. To znamená, že tu **existuje určitý demokratický element**, no v praxi nižšie zložky vykonávajú len príkazy zhora. Zároveň je do avantgardy zahrnuté **rolníctvo (masy)**, čo legitimizuje leninizmus nazývať túto revolúciu **ľudovou**.

Leninizmus negoval marxizmus. Strana najskôr mala zmeniť spoločenskú nadstavbu a až následne sa mala zmeniť ekonomická základňa. Strana zohrávala najdôležitejšiu úlohu vo vedení revolúcie. **Industrializácia a modernizácia mala nastat' zhora**; štát sa mal posilňovať a centralizovať. Výsledkom leninizmu (resp. revolúcie) mal byť vznik mocného, vysoko centralizovaného, byrokratického a vojensko-priemyselného štátu.

V „západnom“ marxizme mala demokracia existovať až neskôr a mala mať podobu viac-menej automatickú. Ale keď sa marxistické učenie posunulo na východ, prvky demokracie sa vytratili. Leninská stratégia, ktorá sa prejavovala v spôsobe vládnutia, uprednostňovala skôr represívnu diktatúru.

Vytváranie demokratického marxizmu: je marxizmus zlučiteľný s demokraciou?

Kritika zlučiteľnosti marxizmu s demokraciou sa stretáva s dvomi hlavnými kritikami:

- a) **je zodpovedný za vznik totalitných štátov,**
- b) **ide o teóriu totalitnej diktatúry spojenú so zločinmi, ktoré boli spáchané v komunistických štátoch** (t.j. boli zločiny z obdobia stalinizmu nevyhnutnosťou?). Aj leninizmus má spoluvinu na zločinoch, ktoré sa udiali v štátoch bývalého východného bloku, a preto má pravdepodobnostný vzťah s totalitarizmom.

Ktoré prvky marxizmu môžu ohroziť demokraciu? Ide predovšetkým o predikciu významu parlamentu, konštitucionalizmu a práva, prepožičiavanie marxisticko-leninskej politiky, ktorá tieto inštitúcie popiera a využíva ich len v prípade, ak slúžia záujmom robotníckej triedy. Zároveň ide o snahu represívne zlúčiť štát a občiansku spoločnosť pod rúško socializmu.

Oproti tomu existujú aj stanoviská, ktoré obhajujú zlučiteľnosť marxizmu s demokraciou. Marxizmus je totiž súborom ideí, pričom niektoré z nich sú a niektoré nie sú demokratické – marxizmus mal byť teda rozdelený na jednotlivé myšlienky. Zároveň

existuje veľa druhov marxizmu, pričom **v bývalom ZSSR sa vyskytoval len jeden typ marxizmu. Ale aj leninizmus disponoval určitými demokratickými prvkami** – ide o tzv. **soviety** (council model of democracy), ktorých spravovanie bolo participatívne. Do soviets bola zlúčená exekutívna a legislatívna moc, zástupcovia robotníckej triedy boli volení.

Marxizmus, resp. jeho nasledovníci (neomarxisti, postmarxisti) sa snažia dosiahnuť komunizmus nie prostredníctvom diktatúry proletariátu, ale za pomoci postupných reforiem, evolučne. Príkladom môžu byť eurokomunisti.

V bývalej Juhoslávii sa v niektorých podnikoch vytvoril tzv. model zamestnaneckej demokracie (o podniku rozhodovali samotní zamestnanci). Išlo o **antitechnokratických libertariánov**.

Kritika marxizmu

Marxizmus neponúkol dobrú a prepracovanú teóriu demokracie (neobohatil ju). Išlo skôr o Pavicovú kritiku demokracie a o iné nazeranie na demokraciu (z ekonomického uhla pohľadu). Ale popularita tohto hnutia spočíva v tom, že marxizmus:

- a) **definoval odlišný vzťah kapitalizmu voči demokracii** (kapitalizmus vytvára nerovnosti, ktoré sa prejavujú aj v politike, čo ohrozuje základnú rovnosť: kapitalizmus má s demokraciou napätý vzťah),
- b) **poukázal na nutnosť ekonomickej demokracie** (je potrebné sa zamerať napr. na oblasť pracoviska, školstva apod.),
- c) **je potrebné limitovať nerovnosti tak, aby sa čím viac zabraňovalo prechodu do politickej nerovnosti.**

Problémom marxizmu je aj skutočnosť, že si nárokuje na vedeckosť, je redukcionistický (t.j. prehliada ľudské práva) a je zástancom silného štátu v rukách proletariátu.

Téma 5: Demokratické elitárstvo (demokratický revizionizmus)

Zatiaľ, čo marxizmus predstavuje kritiku demokracie zľava, demokratické elitárstvo je kritikou demokracie sprava, t.j. ide o konzervatívnu kritiku demokracie, ktorej predstaviteľom je Edmund Burke.

Burke odmietal demokraciu, pretože sa domnieval, že **ľudská povaha je nedokonalá a racionálne správanie ľudí je limitované** (t.j. elektorát sa nedokáže rozhodnúť správne; nevie, čo je preň dobré). Moc má byť teda mimo kontroly ľudí a nemá byť výrazom ľudovej vôle – z tohto dôvodu je potrebné zveriť moc do rúk elít. V princípe teda nejde o demokraciu,

ale hlavne o **zachovanie pokoja, stability**, keďže je to práve politická rovnosť,¹² čo ohrozuje stabilitu a pokoj. **Konzervatívna kritika sa však časom zmenila, ale podmienka zachovania pokoja zostala. Táto kritika (resp. revízia demokracie) nemala vedecký charakter.**

Rozvoj nových spoločenských vied, predovšetkým **psychológie** (zistenie, že človek nie je iba racionálny tvor), znamenal aj rozvoj politológie v odvetví klasického elitárstva. Za klasickú „*trojku*“, ktorá rozpracovala klasické elitárstvo, sa tradične považujú **Mosca** (elita má určitú štruktúrálne charakteristiku; ide napríklad o politickú triedu, pričom masy sú nesúdržné), **Pareto** (elity, resp. vládu chápe ako nadradených aktérov – ide o ľudí s najlepšimi schopnosťami) a **Michels** (železný zákon oligarchie; akákoľvek organizácia nevyhnutne dospeje k rozdeleniu na malú vládnu skupinu pasívnu ovládanú väčšinu, napr. SDP v Nemecku), ktorí poukázali na isté znaky spoločnosti, ktoré mali tendenciu viesť proti ideám demokracie:

- ✓ spoločnosť je nevyhnutne rozštiepená na vládnu menšinu a ovládanú väčšinu,
- ✓ demokracia a socializmus predstavujú mýty idúce proti ľudskej prirodzenosti (ideologická legitimita určitých inštitúcií),
- ✓ vládnu elitu nie je možné kontrolovať voľbami ani inými prostriedkami, ale vzhľadom na zvláštne kvality elít nepredstavuje nedostatok ich kontroly vážnejší problém (mechanizmy výmeny zaisťujú výmenu degenerovanej elity),
- ✓ nie je možné nahradiť vládnu väčšinu ako takú – pokiaľ príde k revolúcii a zvrhnutiu vlády, ustanoví sa nová vláda, ktorá bude väčšinu utláčať rovnako ako tá stará.

Vyššie uvedený pohľad (kritiku) na demokraciu s „bežným“ chápaním demokracie zosúladiť J. A. Schumpeter.

Schumpeter bol zástancom názoru, že **obecné dobro**¹³ sa musí pretaviť do všeobecnej vôle. Táto skutočnosť však predpokladá určitú **racionalitu konania občanov**.¹⁴ Problematické je však reálne dosiahnutie týchto predpokladov (t.j. nie je možné identifikovať všeobecné dobro, resp. obecné blaho). Vzhľadom na skutočnosť, že všeobecné dobro neexistuje,¹⁵ neexistuje ani vôľa ľudu = vôľa ľudu je umelý výtvar – nie je to hnacia sila politického procesu, ale jeho produkt. Vôľa ľudu je podľa Schumpetera produktom elít, resp. produktom politického procesu.

Z týchto dôvodov sformuloval Schumpeter „realistickú“ teóriu demokracie.

¹² Rovnosť však neexistuje, a preto je potrebná hierarchizácia spoločnosti.

¹³ Obecné dobro je definované ako niečo, čo je prospešné pre všetkých a malo by sa pretaviť do vôle ľudu (t.j. všeobecnej vôle).

¹⁴ Racionalita jednotlivcov (aktérov) je totiž ovplyvnená davovým správaním, reklamou pôsobiacou na aktérov, neschopnosťou reálne zhodnotiť dlhodobé záujmy či ťažkých chápaním národnej a medzinárodnej úrovne rozhodovania.

¹⁵ resp. nie je možné ho definovať, pretože to, čo môže byť dobré pre jedného, nemusí vyhovovať druhému

Koncepcia Aloisa Schumpetera

Táto koncepcia predstavuje obrátenú úlohu rozhodovania a výber zástupcov. Podľa Schumpetera je úlohou ľudu vytvoriť vládu, resp. sprostredkovateľský orgán. Pod demokratickou metódou rozumie také inštitucionálne zriadenie, ktoré umožňuje činiť politické rozhodnutia, a v ktorom jednotlivci získavajú rozhodujúcu moc v konkurenčnom zápase o voličov hlas. Úlohou voliča je teda vybrať vládu a dať jej hlas. Následne takáto vláda bude rozhodovať za všetkých; ľud už o ničom rozhodovať nebude. Demokraciu chápe vládu politikov (profesionálov).

Prvou podmienkou úspechu demokratickej metódy je **obmedzené rozpätie politického rozhodovania**. To znamená, že okrem politických inštitúcií existujú aj odborné inštitúcie, napríklad centrálna banka apod., ktoré sa tiež podieľajú na vládnutí. Zároveň musia byť aj ľudia v politike dostatočne „na výške“, t.j. musia byť niečím významní, výnimoční a predovšetkým kvalifikovaní vládnuť (t.j. vedieť pochopiť úroveň politiky). Podľa Schumpetera predstavuje politika remeslo;¹⁶ takéto tvrdenie však nie je kompatibilné s demokraciou. Podobne aj ďalšia jeho podmienka demokratickej sebakontroly, ktorá spočíva v rešpektovaní deľby práce. Občania sa nebudú angažovať do „remesla“ politikov, ich úlohou je výhradne výber politických zástupcov a rešpektovanie výsledkov volieb, z čoho vyplýva, že vláda občanom nie je povinná poskytovať spätnú väzbu – vzťah vlády a občanov je jednosmerný, demokracia je obmedzená výhradne na úlohu voľby vlády.

V demokracii musí fungovať aj **skúsený byrokratický aparát**, ktorý bude zároveň aj lojálny voči demokracii a bude pôsobiť ako protiváha politikov. To znamená, že musí byť vytvorený moderný štát, v ktorom fungujúca byrokracia bude korigovať politickú moc.

Demokratický elitizmus u Schumpetera

Podľa Schumpetera existujú politické elity, ktorých súťaž prináša nezamýšľaný spoločenský prospech. **Demokracia v zmysle vlády ľudu je ilúziou, výber elít v stanovených intervaloch však dostatočne uspokojuje požiadavky demokratického procesu. V prípade volieb nejde o výraz vôle ľudu, ale o plebiscit prijímania či odmietania konkrétnych vládcov** (čo predpokladá nevyhnutnosť slobodných a otvorených volieb s existenciou dvoch, resp. viacerých politických strán).

Primárnym spoločenským cieľom a hodnotou demokracie teda nie je všeludová vláda, ale stabilita a nenásilné riešenie politických konfliktov. Takže to, čo takto ľudia získajú, nie je ich vôľa (resp. vôľa ľudu), ale riešenie konfliktov nenásilnou cestou.

Teória demokracie u Schumpetera: jej sporné body

Je možné o Schumpeterovom modeli hovoriť ako o teórii demokracie? Pri hľadaní

¹⁶ Ide o podobu s Platónom, ktorý tiež chápal politiku ako remeslo.

odpovede na túto otázku je potrebné si najskôr uvedomiť, že **jeho model vznikol po II. svetovej vojne**. Jeho teória tak významne formulovala nazeranie na demokraciu počas povojnového obdobia, pričom základnou hodnotou demokracie v tomto období bolo nenásilné riešenie konfliktov – išlo predovšetkým o zachovanie pokoja a mieru (celá povojnová literatúra týkajúca sa teórií demokracie sa vzťahuje na skutočnosť, že v demokratických krajinách vládne pokoj, mier). Z toho vyplýva, že **Schumpeter vytvoril nový pohľad na politickú participáciu**.

Teória A. Schumpetera má však niekoľko sporných bodov:

- 1) **Schumpeterova teória demokracie nemôže byť chápaná ako „klasická demokracia.“** Klasická definícia demokracie neexistuje. To, čo Schumpeter definoval vo svojom diele, je len konštrukt demokracie, nie klasická demokracia.
- 2) **Momentálna neschopnosť naplnenia ideálnu demokracie nemôže znamenať jej odmietanie.**
- 3) **Schumpeter redukuje demokraciu na inštrumentálnu metódu,** t.j. podľa neho demokracia nemá morálny, hodnotový význam.
- 4) **Občania nerozhodujú o politike** (nemajú schopnosti na riadenie štátu), ale len o elitách, ktoré riadia krajinu.
- 5) **Vzťah zástupcov a občanov je jednosmerný** (občania nemajú právo zasahovať do politiky počas vlády elít).

Je evidentné, že od demokratického ideálu má Schumpeterov model ďaleko, ale platí, že jeho model vystihuje reálne fungovanie demokracie; ide o realistický a dodnes populárny model demokracie.

Problematika volieb u Schumpetera

O konaní elektorátu Schumpeter tvrdí, že apatickí¹⁷ ľudia voči vláde majú v zásade protidemokratické postoje, z čoho vyplýva, že nechodia voliť. Schumpeter túto skutočnosť vníma pozitívne, keďže takto naladení ľudia by mohli zvoliť nedemokratické elity (autokratov). **Schumpeter teda v princípe odmieta zavádzanie povinného hlasovania a v nízkej participácii občanov na politike pozoruje aj určité výhody.**

V prípade, že bude na politike participovať veľké množstvo ľudí, dôjde k preťaženiu systému (Huntington), čo bude mať za následok neefektívne fungovanie vlády. Preto **Schumpeter tvrdí, že občania nemajú právo zasahovať (resp. participovať) do politiky počas vlády zvolených elít.** Pitkinová vo svojej štúdií túto skutočnosť utvrdzuje tým, že zvolená elita, resp. zástupca sa síce môže odchyliť od potrieb svojho elektorátu, ale z dlhodobého hľadiska nie je možné, aby zvolený zástupca konal proti svojmu elektorátu, pretože stratí jeho podporu. Pitkinová okrem toho definuje tri modely vlády – „*re-presentant*“ (autorizačný model), „*standing for*“ (odraz niečoho) a „*acting for*“ (konanie pre niekoho).

¹⁷ apatia v tomto prípade predstavuje pasívny súhlas so status quo

Autorizačný model (angl. re-present – sprítomniť niečo, resp. autorizovať) znamená, že **zastupovaní predajú mandát zastúpenia zástupcovi, pričom tento má právo voľne s ním naložiť**. Pri tomto modeli však nie je možné povedať, čo znamená dobré a čo zlé zastúpenie.

Druhou možnosťou je model „standing for“ (odraz niečoho). V zastúpení ide o propagáciu, resp. prezentáciu určitej charakteristiky, t.j. zástupca odráža kľúčovú charakteristiku zastupovaného (zastupovaných). **V praxi teda ide o zachovanie určitých kľúčových charakteristík, čo možno ilustrovať na zastúpení komunistických parlamentov**, ktoré napríklad odrážajú proporčnosť (pomer) žien a mužov v parlamente (t.j. najlepšie menšinu zastúpi člen menšiny).

Tretím modelom je „acting for“ (t.j. konanie pre niekoho), ktorým sa nesleduje odraz preferencií či autorizácia, ale samotné konanie a zastupovanie elektorátu zástupcom (resp. zvolenou elitou). **Ide teda o to, že zástupcovia nebudú konať len v našom mene, ale aj v našom dobre, t.j. v súlade s našimi záujmami** (zástupca má mandát od ľudu a tiež jasne vymedzené hranice svojho konania). Nie je podstatné to, aký je zástupca; podstatné je to, ako koná.

Vyskytujú sa však aj situácie, kedy elektorát lepšie vníma skôr zastúpenie „*standing for*“ namiesto „*acting for*“ (napríklad černoši kvôli obavám z rasizmu budú voliť černochovo apod.).

Téma 6: Ekonomická teória demokracie, pluralizmus

Pluralizmus predstavuje empirickú teóriu demokracie. Skúma rozloženie moci v západných spoločnostiach.

Podľa pluralizmu sú postoje, názory a záujmy jednotlivcov tvorené ich príslušnosťou ku skupinám a ich interakciou. Tento smer **odmieta atomistický individualizmus** (ľudí do veľkej miery ovplyvňuje konanie ostatných okolo nás). Pozornosť je venovaná dôležitosti sprostredkujúcich skupín, pričom rozlišuje medzi **skupinou** (t.j. skupina ľudí so spoločnými znakmi, napríklad farba očí apod.) a **záujmovou skupinou** (t.j. skupina ľudí, ktorá sa snaží presadiť svoje záujmy a teda vznáša určité požiadavky).

V prípade, že záujmová skupina má aj politické požiadavky a zároveň existuje viacero záujmových skupín, vzniká konflikt. Politika je teda chápaná ako konflikt a súťaž medzi jednotlivými skupinami či frakciami, ktoré nie sú pre demokraciu nebezpečné (práve naopak – sú jej základným zdrojom).

Pluralizmus a moc: zabezpečenie rovnováhy v spoločnosti

Podľa pluralistov (Dahl) neexistuje v spoločnosti žiadne mocenské centrum, ktoré by kontrolovalo všetky zložky spoločnosti. Moc nie je v rukách volenej elity – je rozptýlená v mnohých centrách moci. Jej usporiadanie je teda nehierarchické a súťaživé.

V spoločnosti existujú rozličné záujmové skupiny s rôznymi druhmi zdrojov vplyvu, pričom **žiadna záujmová skupina v spoločnosti všeobecne neprevláda.** Platí, že každá skupina má možnosť sa presadiť, resp. presadzovať svoje záujmy. **Úlohou štátu ako neutrálneho arbitra je zmierovať protichodné záujmy. Politické rozhodnutia vlády teda možno považovať za výsledky zmierovania (kompromisu).**

Rovnováhu, a teda aj funkcionálnu stabilitu demokratického systému v spoločnosti tak zabezpečuje súťaž skupín a ich požiadaviek, pričom na rešpektovanie tejto súťaže je nevyhnutná prítomnosť **demokratickej politickej kultúry.**

Vzťahy v pluralizme sú vzájomne vyvážené, politická a ekonomická moc je oddelená. Zároveň neexistuje dominantná ideológia, **existuje pluralita názorov.** V takejto spoločnosti sa nikto nemá snažiť o násilné pretláčanie svojich záujmov.

Každý má právo vstúpiť do súťaže (**otvorený prístup**); všetky legitímne záujmy majú možnosť ovplyvňovať politiku. Občania zároveň nie sú nútení byť príslušníkmi len jednej záujmovej skupiny (**prekrývajúca sa príslušnosť**) a majú **právo modifikovať svoje záujmy.** Narušenie určitých záujmov jednej skupiny v sebe nesie potenciál a motiváciu k vytváraniu ďalších záujmových skupín, resp. to bude viesť k ochrane narušených záujmov (**narušenie záujmov môže vyvolať protireakciu**).

Pluralistická demokracia

Pluralisti tvrdia, že politické rozhodnutia ľudu nevyjadrujú primárne voľby, ale činnosť záujmových skupín (voľby do parlamentu nie sú jedinou a ani najsilnejšou arénou, v ktorej záujmy navzájom súťažia). Záujmové skupiny demokratický proces nepodrývajú, ale ho vytvárajú (na prvý pohľad to nemusí byť zrejmé, no pluralisti tvrdia, že je to tak). To znamená, že nevládne ľud, ale menšiny; demokracia je chápaná ako vláda radu menšín, ktoré sa striedajú vo svojom vplyve; je to dynamický proces, pričom takáto mechanika uspokojuje požiadavky demokratického procesu.

Niektorí autori (Bartels) tvrdia, že politici zastupujú len bohatých voličov (t.j. silné záujmové skupiny) **a na chudobných zabúdajú.** Táto skutočnosť je spôsobená predovšetkým tým, že reprezentanti pochádzajú z tej skupiny, ktorú zastupujú (napr. vysokoškolsky vzdelaní občania s vyšším príjmom apod.). Zároveň ide aj o angažovanie sa v politike, t.j. politici zastupujú tie záujmové skupiny, ktoré podporujú ich kampaň.

Podľa iných štúdií nereprezentujú v súčasnosti politické strany záujmy občanov v takej miere, ako kedysi; skôr sa kladie dôraz na „*zodpovedné vládnutie*.“ Politici teda

neponúkajú zastupovanie tak ako kedysi, **ale víziu, ako chcú spravovať štát (politika teda nie je viac o politike, ale o programoch)**. Z toho niektorí autori vyvodzujú záver, že reprezentatívna funkcia strán viac neexistuje (existuje len vláda), čím zanikla aj stranícka súťaž. Tento stav je spôsobený viacerými faktormi:

- ✓ **preferencie voličov sú pre strany konfúzne** (značná časť elektorátu sa rozhoduje na poslednú chvíľu apod.),
- ✓ **vlády sú v súčasnosti zodpovedné aj mimo domácej scény**, čo je spôsobené internacionalizáciou politiky, resp. globalizáciou,
- ✓ **súčasnú vládu sú zodpovedné aj za záväzky minulých vlád** (viaže ich tzv. dedičstvo vlád – napríklad keď jedna vláda podpíše zmluvu s EÚ, ďalšia vláda bude len ťažko presadzovať zákony, ktoré nebudú v súlade s Spoločenstvom apod.),
- ✓ **pokles straníckej mobilizácie** (chýba komunikácia strán s elektorátom).

Jedným z hlavných zdrojov kríz súčasných demokracií je neprekonateľná medzera medzi zastupiteľskou a zodpovednou vládou (dochádza k patovým situáciám). Stranícky systém, v ktorom existuje jasná tendencia zoskupovať sa na základe ideovej orientácie, sa nazýva **bipolárny multipartizmus** (t.j. existuje síce ľavica a pravica, no v každom smere je zoskupených viac strán).

Kritika pluralizmu (neopluralizmu)

Pluralizmus je kritizovaný predovšetkým za prerod deskriptívnej teórie na normatívnu. Hodnotový konsenzus podľa kritikov neexistuje; politický systém nefunguje na pluralistických princípoch. Zároveň pluralizmus nepostihuje skutočné, resp. všetky vzťahy moci, ktorá má aj svoje skryté podoby (moc ako ovplyvňovanie preferencií apod.).

Organizácie využívajú rôzne spôsoby (a schopnosti) na presadzovanie svojich záujmov. Ani ich politická váha nie je rovnaká (vzniká hrozba, že ekonomicky silnejšie skupiny budú dominovať).

Štát takisto nie je neutrálny, práve naopak - neopluralisti tvrdia, že štát je voči ekonomickým skupinám vnímavý. Štát je síce autonómnym aktérom, ale štruktúra spoločnosti je v zásade taká, že musí viacej favorizovať práve ekonomické a biznis skupiny práve z toho dôvodu, že finančné prostriedky na chod štátu pochádzajú predovšetkým z veľkého biznisu a ekonomických skupín. Prekážkou v demokracii tak zostáva kapitalizmus a ekonomická nerovnosť.

Medzi **dilemy pluralitnej demokracie** patrí predovšetkým nebezpečenstvo organizácií, ktoré sú schopné deformovať občianske vedomie (umelo zostrujú konflikty medzi občanmi a zdôrazňujú partikulárne záujmy skupín), prekrúcajú verejný program (absentuje niečo ako zmysel občianstva, verejný záujem) a odcudzujú konečnú kontrolu (dehonestujú pozíciu volieb).

Roberto Dahl a koncepcia polyarchie

Dahlova koncepcia polyarchie sa radí medzi deskriptívne teórie demokracie. Podľa Dahla ide o výsledok druhej demokratickej transformácie (**polyarchia predstavuje koncept približujúci sa demokratickým ideálom** - ale pozor, nejde o naplnenie cieľov a ideálov demokracie).

Polyarchia definuje koncept vlády ako systému, ktorý je založený na **citlivosti (responzivnosti)** politických autorít voči preferenciám svojich voličov. Dahl definuje **sedem definičných inštitúcií**, ktoré definujú tento historicky unikátny typ režimu:

- 1) **Volení úradníci** (kontrola vládnych rozhodnutí je ústavne zverená do rúk volených úradníkov).
- 2) **Slobodné a regulárne voľby** (volení úradníci sú vyberaní v často sa uskutočňovaných a regulárnych voľbách, v ktorých sa neobjavuje nátlak, prípadne nátlak nie je bežný jav).
- 3) **Všeobecné volebné právo** (prakticky všetci dospelí majú právo hlasovať pri voľbách úradníkov).
- 4) **Právo byť volený** (prakticky všetky dospelé osoby majú právo byť zvolené do vládnych funkcií – a to aj napriek skutočnosti, že veková hranica práva byť volený môže byť vyššia ako minimálna hranica práva voliť).
- 5) **Sloboda prejavu** (občania majú právo sa vysloviť k otázkam široko definovaných politických záležitostí bez nebezpečenstva tvrdých trestov, vrátane kritiky úradníkov, vlády, režimu, sociálneho a ekonomického usporiadania a súčasnej ideológie).
- 6) **Alternatívne informácie** (občania majú právo vyhľadávať alternatívne zdroje informácií, ktoré existujú a sú chránené zákonom).
- 7) **Autonómia združovania sa** (za dosiahnutím určitých práv, vrátane práv uvedených vyššie, majú občania právo vytvárať aj relatívne nezávislé spolky alebo organizácie, a to vrátane nezávislých politických strán a záujmových skupín).

Za **vhodné podmienky vytvorenia polyarchie** Dahl považuje:

- dozor nad prostriedkami násilia pod občianskou kontrolou,
- modernú, dynamickú a pluralitnú spoločnosť,
- kultúrnu homogenitu krajiny,
- existenciu slobody prejavu politických aktivistov,
- absenciu vonkajšej nepriateľskej sily,
- priaznivé pôsobenie autonómnych organizácii (vytvárajú vzájomnú kontrolu).

Zároveň je nevyhnutným elementom demokracie v širokom meradle aj **dodržiavanie občianskych a politických práv**.

Ekonomická teória demokracie

Ekonomická teória demokracie tvrdí, že **politická súťaž politických strán je podobná súťaži na trhu – strany (politici) ponúkajú voličom svoj program, ktorí ich v prípade záujmu odmenia svojimi hlasmi. Táto teória je však deduktívne odvodená z teórie racionálnej voľby.**

Ekonomickú teóriu demokracie na mechanizme ako probléme trhu vysvetľuje A. Downs: v prípade, že stoja dva rovnaké obchody vedľa seba (t.j. v strede ulice), majú rovnakú šancu uspieť u svojich zákazníkov (keďže zákazník chodí nakupovať do toho obchodu, ktorý je mu najbližšie). Ale v prípade, že jeden obchod sa posunie na kraj ulice, stratí časť svojich zákazníkov (t.j. pre určitú časť svojich zákazníkov už nebude najbližšie, a tak títo zákazníci zvolia možnosť nákupu v bližšom obchode). A keďže politické strany sa správajú pragmaticky a racionálne, znamená to, že podľa tejto teórie by mali svoj program umiestniť čo najbližšie k voličom. **Strany sledujú výlučne získanie moci a snažia sa maximalizovať počet hlasov získaných od voličov. Na druhej strane tejto teórie stoja aj voliči, ktorí odovzdajú hlas tej strane, ktorá sa nachádza najbližšie k ich preferenciám.**

Lenže predpoklady takéhoto úspechu politickej strany sú dosť striktné (predpokladá sa súťaž len medzi dvomi stranami, politický priestor je jednodimenzionálny, volebný systém je jednokolový, voľby prebiehajú v jednom obvode, politické strany sa v politickom spektre môžu voľne pohybovať). Na strane voličov sa vyžaduje dokonalá znalosť informácií a fixné preferencie. Voliči si vyberajú svojich zástupcov na **retrospektívnom** (to, čo vykonali) a **prospektívnom** (to, čo sľubujú vykonať) **základe.**

Prínosom tejto teórie je tvorba modelov. Problémom je však nenaplnenie týchto predpokladov v praxi (pozície strán sú odlišné, responzivnosť je nedokonalá). Otázna je deskriptívna a prediktívna schopnosť tejto teórie - a neexistencia mechanizmu ceny. Rovnako ide o vzťah zastúpenia – väčšiu moc má zástupca ľudu (je pri zdrojoch a má moc), volič nemá veľké šance ovplyvniť činnosť politikov (jedine vo voľbách, ktoré sa konajú raz za niekoľko rokov). **Jediný spôsob, ako môžu voliči potrestať nezodpovedných zástupcov, je odmietnuť ich vo voľbách.** Politická súťaž však prináša viac, než len výmenu elít - konkrétne responzivnosť (jednotný názor na to, či je alebo nie je politika responzívna – vnímavá voči občanom, neexistuje).

Účast' voličov na volebnom procese ovplyvňujú makrofaktory a individuálne faktory (vek, vzdelanie, príjem, príslušnosť v organizáciách, etnicita, miesto bydliska – mesto/vidiek). Medzi makrofaktory, ktoré ovplyvňujú účasť elektorátu vo voľbách, patria:

- súťaživosť volebného systému (pre väčšinové systémy je typická nižšia súťaživosť),
- typ volebného systému (pomerné volebné systémy vykazujú vyššiu volebnú účasť),
- ponuka kandidujúcich strán/kandidátov (veľké množstvo kandidátov vedie ku rezignácii voliča, pretože si nedokáže vybrať správnu stranu/kandidáta),
- pravidlá volebnej registrácie, resp. ďalšie prekážky pre uplatnenie práva voliť.

Téma 7: Participatívna demokracia

V 60. rokoch sa niektoré skupiny (napr. Hippies, študentské hnutia) začínajú domáhať väčšej participácie na politike; v demokratickej teórii sa tieto požiadavky začínajú vyskytovať od 70. rokov XX. storočia.

Podľa Carole Pateman boli dovtedajšie elitistické teórie a aktuálny rámec liberálnych demokracií nedostatočné; z toho dôvodu bolo nevyhnutné zaviesť vyššiu participáciu ako ochranný nástroj občana (išlo o funkčnú úroveň participácie občanov). Zároveň išlo o širokú kritiku fungovania vtedajších demokracií, než len o to, že zástupcovia nerešpektovali záujmy a prania občanov. Participácia na politike je pre občanov významná z dvoch dôvodov:

- a) **tým, že občania participujú na politike, sa učia byť občanmi**, učia sa záujmom komunity, t.j. verejným záujmom (**edukačný efekt**). Participácia teda plní vzdelávaciu funkciu – demokracii sa občan musí naučiť,
- b) **občania sa participáciu na politike menia aj ako osoby** – participácia ich učí novým hodnotám, rozvíja ich sociálne a politické zručnosti - a to je dôležitejšie ako presadzovanie vlastných záujmov (**transformačný efekt**). Rozvíja sa tak tzv. **zmysel dobrého občana** (politika nie je len o dodržiavaní nášho, ale širšieho záujmu). **Participácia má teda psychologický vplyv na jednotlivcov**, rozvíja ich zmysel pre kooperáciu a skupinovú harmóniu.¹⁸

Participácia je potrebná na udržanie stability demokratického systému. Na Slovensku je malá, dotýka sa výhradne výsledkov volieb. Občania sú apaticki¹⁹ voči vláde, politika ich nezaujíma. Podľa Carole Pateman **ide v tomto prípade o inštitucionálny problém** (t.j. zle nastavené voľby, referendum apod.). Inštitúcie musia byť občanom otvorejšie – musia byť nastavené tak, aby ľudia mohli participovať.

Participatívna demokracia však zostáva predovšetkým normatívnou teóriou, keďže predpokladané účinky participácie nie sú dostatočne dokázané. Rozširovanie možností zároveň nevedie k nárastu participácie občanov na politickom živote, pretože politika a kolektívne rozhodovanie sú v živote jednotlivcov druhoradé. Táto teória zároveň nebola úspešná v aplikácii do ekonomickej sféry. **Participatívna demokracia bola lepšia skôr pre rozšírenie účasti občanov na politickom živote bez ohľadu na to, či svoje preferencie presadia, alebo nie.**

Prečo mladí ľudia nechcú participovať na politike? (Blais a Rubenson)

Blais a Rubenson sa vo svojej štúdií zamerali na voličské správanie mladých ľudí, pričom **komparovali kontextuálnu a generačnú školu**, t.j. ich úlohou bolo zistiť, čo dôležité

¹⁸ Ide o tzv. **integratívnu funkciu participácie**, t.j. občan získava zmysel pre skupinovú kooperáciu, harmóniu, čo dodáva participácii úplne obrátený význam.

¹⁹ Súčasná apatia je následkom bezmocnosti (nie bezmocnosť je výsledkom apatie).

sa mení: či ide o kontext²⁰ (charakter volieb) alebo generačnú výmenu.²¹ Ich argumentom bolo, že neúčast mladých ľudí na voľbách je spôsobená buď meniacim sa charakterom volieb, ktoré sú v súčasnosti menej súťaživé (v prípade kontextuálnej školy), alebo iným hodnotovým systémom mladej generácie (v prípade generačnej školy). Išlo o výskum uskutočnený na rôznych typoch volieb. Osoby, ktoré sa prieskumu zúčastnili, boli rozdelené do troch kategórií: „pre-baby boomers“ (najstaršie osoby), „baby boomers“ (prostredná skupina skúmaných osôb) a „post-baby boomers“ (najmladší voliči).

Štúdia preukázala, že mládež menej inklinuje k voľbám, je skeptická voči politickej responzivnosti. Voľby zároveň nie sú považované u mladej generácie za občiansku povinnosť.

Závery Blaisovej a Rubensonovej štúdie sa teda prikláňajú skôr ku generačnej škole, pretože tá dokáže lepšie objasniť nízku participáciu mladých ľudí na politickom živote. Nová generácia (t.j. post-baby boomers) má iné vzorce správania sa, vyznáva iné hodnoty apod. Ale aj napriek tomu, že štúdia dokáže vysvetliť zmeny medzi súčasnou mladou generáciou a jej rodičmi, nedokáže dostatočne vysvetliť rozdiel medzi rodičmi (baby boomers) a starými rodičmi (pre-baby boomers); podľa autorov ide o „chýbajúci kus puzzle“ – posledná generácia (post-baby boomers) má síce iné hodnoty ako predošlá generácia (baby boomers), no posun hodnôt nie je možné dostatočne vysvetliť.

Vzťah medzi rovnosťou a participáciou (Lijphart)

A. Lijphart sa vo svojej štúdii snažil objasniť vzťah medzi rovnosťou a participáciou. Podľa neho je nerovnosť vplyvu v politike spôsobená tým, že bohatší ľudia chodia voliť častejšie (zatiaľ čo chudobní vykazujú nižšiu účasť vo voľbách), pričom platí, že z nižšej účasti ťažia pravicové strany (ktoré sa tradične tešia vyššej podpore bohatšieho elektorátu), zatiaľ čo ľavicové strany dokážu viac vytážiť z vyššej účasti elektorátu. Zároveň platí, že politické strany sa intuitívne zameriavajú na „svojich“ voličov, pričom nevoliči zostávajú nepovšimnutí (t.j. ak voliť nepôjdeš, nepočítame s tebou).

Lijphartove závery však nie sú všeobecne prijímané, keďže existuje množstvo protichodných štúdií, ktoré dokazujú, že aj sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva aktívne participujú na politickom živote.

Ako zvýšiť participáciu na voľbách?

Vo všeobecnosti platí, že väčšia účasť voličov vo voľbách sa dá dosiahnuť

²⁰ Kontext volieb spočíval v ich súťaživosti, zmenách volebných zákonov, znižovaní vekovej hranice potrebnej na dosiahnutie práva voliť apod.

²¹ Do generačných rozdielov boli v tomto výskume vzaté do úvahy napríklad kultúrne hodnotové zmeny, menší záujem o politiku mladých ľudí (resp. iné priority mladých voličov) a tiež skutočnosť, že účasť vo voľbách nemá povinný charakter.

povinnou účasťou. Účasť na voľbách však ovplyvňujú aj iné faktory, napríklad registrácia voličov, proporčný volebný systém, frekvencia volieb, konanie volieb cez víkend, dôležitosť prejednávanych otázok apod. Povinná volebná účasť je však dlhodobou pozitívnym faktorom vyššej účasti voličov,²² no nie vo všetkých krajinách je ju potrebné na dosiahnutie vyššej účasti uzákonit' (napríklad v Rakúsku sa volebná účasť dlhodobou pohybuje na vysokej úrovni - uzákonenie povinnej účasti preto nie je potrebné). Naopak, **absencia povinnej účasti znamená nižšiu účasť elektorátu na voľbách.**

Povinnosť zúčastniť sa na voľbách sa však stretáva s kritikou (Schumpeter) či rôznymi modifikáciami (Lijphart). Napríklad Schumpeter považuje povinné (slobodné) voľby za nezmysel, keďže reálne hrozí, že apatickí voliči budú voliť nedemokratické elity.²³ Podľa Lijpharta zase nie je potrebné odovzdať hlas niektorej z politických strán, ale len sa „objaviť“ vo volebnej miestnosti.

Podľa Engeleny zvyšuje povinnosť voliť účasť vo voľbách a tiež mieru demokracie v spoločnosti. Hovoriť o porušovaní slobody voľby je nesprávne, keďže účasť vo voľbách je podmienená ďalšími faktormi, ktoré sa nedajú ovplyvniť (vek apod.). Vo svete existujú krajiny, v ktorých je formálna účasť povinná, no sankcie nevýrazné.²⁴ Lever k týmto argumentom dodáva, že **nevoliči sú „sebeckí a morálne zlí,“ to znamená, že chcú ťažiť zo systému bez toho, aby do neho niečo sami pridali (tzv. efekt čierneho pasažiera).** Povinné hlasovanie zmierňuje nerovnosti v spoločnosti a zabraňuje parazitovaniu nevoličov v systéme (označovať nevoličov za parazitov je však nemorálne).

V každom prípade dokáže zákonom stanovená povinnosť zúčastniť sa na voľbách vyriešiť hneď niekoľko problémov:

- **povinné voľby eliminujú nízku a nerovnú účasť vo voľbách.** Nižšia účasť ohrozuje legitimitu vlády danej krajiny vrátane jej volebného systému, pretože výrazne zvyšuje pravdepodobnosť, že vlády budú odrážať skôr názor menšiny, a nie väčšiny elektorátu,
- **povinné hlasovanie** (t.j. donútenie) je najefektívnejšou zbraňou zvyšovania volebnej účasti,
- **náklady na politickú kampaň sa zavedením povinného hlasovania znížia.** Tým, že sa do politiky zapoja aj osoby, ktoré o ňu predtým nejavili záujem, sa voľby stanú bojom odradenia súperov, resp. bojom o hlas voliča (nebude to teda boj o sympatizantov strany v tom zmysle, aby prišiel voliť, ale bude to boj v tom zmysle, aby prišiel a volil konkrétnu politickú stranu),
- **povinným hlasovaním nie sú porušované žiadne slobody;** treba však brať do úvahy pojmy „povinná účasť“ a „povinné hlasovanie,“
- **z volebného systému, ktorý možno chápať a definovať ako verejný statok, majú úžitok všetci a zavedením povinnej účasti sa výrazne eliminuje počet aktérov (čiernych pasažierov), ktorí do neho žiadnym spôsobom neprispievajú,**

²² Tento argument sa môže na prvý pohľad zdať ako triviálny, no nie je to tak.

²³ Nie je však preukázaná súvislosť medzi volebnou účasťou a podporou ľavicových strán, resp. nedemokratických elít.

²⁴ Ale existujú aj krajiny, kde je neúčasť vo voľbách výrazne sankcionovaná, napríklad finančne.

- **volieb sa zúčastnia aj rôzne sociálno-ekonomicky znevýhodnené skupiny spoločnosti** (sociálno-ekonomický status voličov, napr. príjem, vzdelanie apod. patrí medzi významné faktory, ktoré dokážu ovplyvniť volebnú účasť).

Povinná účasť vo voľbách sa však stretáva aj s kritikou. Podľa niektorých autorov vedie donucovanie občanov participovať aj napriek tomu, že nemajú, resp. nechcú vyjadriť svoj názor²⁵ k tomu, že títo občania odovzdávajú protestné hlasy (t.j. volia extrémistické strany,²⁶ prípadne sú ich hlasy neplatné). Zároveň sa argumentuje aj tým, že v prípade zákonnej povinnosti voliť ide aj o porušovanie slobody, resp. práva zdržať sa hlasovania – **povinná účasť by teda mala zahŕňať aj možnosť nevoliť (podobne, ako to opísal Lijphart – povinná by bola výhradne účasť, nie uskutočnenie volebného aktu)**. Ale podľa Európskej komisie pre ľudské práva však povinná volebná účasť neporušuje žiadne ľudské práva, pretože pokiaľ chápeme demokraciu ako hodnotu, ktorá má byť chránená, je potrebné ísť voliť (t.j. existuje akási morálna povinnosť participácie).

Téma 8: Deliberatívna demokracia

V 80. rokoch XX. storočia dochádza v teórii demokracie k tzv. deliberatívne obratu. **V súčasnosti je deliberatívny prístup vedúcim, dominantným prístupom v teórii demokracie; jeho vplyv na reálnu politiku je však stále slabý. Navyše sa deliberácia a jej význam potláčajú politickou súťažou.** Tento koncept však poukazuje na charakteristiky a ciele, ktoré sa často považujú za dôležité v demokracii, a ktoré sú často zatláčané do úzadia (napr. rešpekt, zdôvodňovanie argumentov, spoločné dobro, upozorňovanie na nedostatky politickej súťaže apod.).

Pod deliberáciou môžeme vo všeobecnosti chápať niečo ako diskusiu, rozpravu o niečom; snahu o konsenzus. Tento koncept prináša nový pohľad na záujmy, pričom dôležitý je nielen ich nositeľ, ale aj obsah preferencií a ich zdôvodnenie. **Predpokladá vzájomnú komunikáciu, snaží sa o hľadanie spoločného dobra a o dosiahnutie konsenzu.** Aktéri majú právo meniť svoje preferencie a názory na základe vecnej diskusie (t.j. existuje možnosť transformovať preferencie).

Deliberatívna demokracia je tak založená na participácii, úprimnosti, racionalite (váha lepšieho argumentu), **logickom zdôvodňovaní, rešpektovaní argumentov ostatných a hľadaní spoločného dobra pre komunitu ako celok.** Medzi jej pozitívne aspekty patrí napríklad vyššia informovanosť aktérov či eliminácia chybných (nesprávnych) argumentov, sebeckých, úzko zameraných či iracionálnych preferencií a smerovanie k (racionálnemu) konsenzu. Celkovo ide o spravodlivejšiu procedúru v porovnaní s jednoduchým hlasovaním

²⁵ Existujú totiž občania, ktorí nevolia preto, lebo je to v rozpore s ich záujmami, resp. presvedčením.

²⁶ Ale podobne, ako nie je preukázaná súvislosť medzi volebnou účasťou a podporou ľavicových strán, tak nie je dokázaná ani zvýšená podpora extrémistických strán. Počet hlasov odovzdaných extrémistickým stranám rastie totiž aj v krajinách, v ktorých nie je uzákonená povinná volebná účasť.

(procedurálny argument); deliberatívny model taktiež prináša lepšie rozhodnutia (**tzv. epistemický argument**).

Agregačná koncepcia demokracie je založená na vyjadrených preferenciách, ktorých cieľom je ich zhromažďovanie a kombinácia efektívnymi a férovými metódami, pričom tieto preferencie nie je potrebné zdôvodňovať. Pôvod preferencií sa neskúma (každá je hodnotená rovnako).

Medzi problémy deliberatívnej teórie demokracie patrí predovšetkým:

- ✓ jej normatívnosť bez dokázaných empirických účinkov,
- ✓ strach zapojených aktérov z konfrontácie s opačnými názormi,
- ✓ ideálnosť podmienok s výraznými požiadavkami na jednotlivcov (motivácia, hodnotová orientácia, participácia apod.),
- ✓ dôraz na racionalitu (ktorý spôsobuje znevýhodňovanie určitých skupín, kultúr a argumentov),
- ✓ legitimita a akceptácia pre nezúčastnených, keďže deliberatívne rozhodnutia akceptujú len tie skupiny, ktoré sa na deliberácií priamo podieľali.

Uplatnenie deliberatívnej demokracie v praxi

Deliberatívna teória demokracie by sa najlepšie mohla uplatniť v existujúcich inštitúciách, predovšetkým v parlamentoch – poslanci totiž disponujú dostatočným časom i prostriedkami na dlhodobé diskusie. Prípade ide o vytváranie nových deliberatívnych inštitúcií a experimentov. V súčasnosti sa princíp deliberatívnej demokracie využíva v nasledujúcich inštitútoch:

1. **Citizen's juries**, t.j. občianske poroty, ktoré slúžia poslancom. Poskytujú im informácie o tom, ako by sa v danej chvíli rozhodli občania.
2. **Citizen's assemblies** predstavuje náhodne vybranú vzorku ľudí, ktorá plní funkciu poradného orgánu politikov.
3. **Deliberative pool** fungujúce na princípe ankety: v rámci náhodnej vybranej vzorky občanov, ktorá reprezentuje celú populáciu, sa deliberatívnymi procedúrami preberá jedna téma.

Pri deliberatívnej teórii demokracie platí, že **rôzne volebné metódy produkujú rôzne výsledky, pričom žiadna z týchto metód nie je nadradená a nespĺňa všetky podmienky férovosti**. Ide napríklad o **teóriu sociálneho výberu** (solutions choice theory) a tzv. **Condorcetov paradox** založený na skúmaní troch voličov a troch preferencií, ktoré má každý volič inak usporiadané; závisí však od aktéra, ktorý rozhoduje o tom, aká preferencia sa bude prejednávať ako prvá (t.j. moc ako kontrola agendy).

Riker a odmietnutie populizmu v demokracii

Podľa Rikera predstavuje populizmus riziko pre demokraciu. Medzi jeho základné premisy patrí **sociálna politika** (ktorá by mala odrážať vôľu ľudu) a argument, že **ľud je slobodný vtedy, keď sa riadi vlastnými zákonmi**. Obe tieto premisy sú však chybné, pretože všeobecná vôľa neexistuje a prania ľudu nie je možné poznať).

Riker je zástancom veľkého množstva silných inštitúcií, ktoré by znemožňovali koncentráciu moci v rukách populistov (podobnosť so Schumpeterom). Demokratov delí na populistov a liberálov. **Voľby považuje za nástroj odmietnutia úradníkov, ktorí nahnevali voličov**. Postoj jednotlivca je rozhodujúci; spoločná vôľa potrebná nie je, keďže vo voľbách sa aj tak spájajú rôznorodé skupiny.

Liberalizmus nevyklučuje populistický cieľ. Práve naopak, spojenie liberalizmu a populistických cieľov môže byť prospešné – ale iba v tom prípade, pokiaľ vláda ponechá liberálne nastavenie volieb (napr. ústavné brzdy apod.), čo sa väčšinou nestáva.

Ako **nevyhnutné podmienky zachovania liberálnej demokracie** Riker definoval multikomorovú legislatívnu moc, oddelenie exekutívy a legislatívy, federalizáciu stranického systému (t.j. decentralizáciu strán), nezávislé súdnictvo, uskutočňovanie pravidelných volieb.

Záverom Rikerovej štúdie je možné konštatovať, že populizmus skutočne vystavuje demokraciu riziku. Pri spojení liberalizmu s populistickými cieľmi je potrebné interpretovať voľby liberálne a zároveň aj uchovávať nevyhnutné inštitúcie na kontrolu vlády.

McGann a kritika Rikera

Podľa McGanna väčšinové rozhodovanie nereflektuje „**všeobecnú vôľu ľudu**“ a nemá demokratický význam. Väčšiny nie sú statické a neustále sa menia, pričom najlepšia proporcionalita sa dosahuje v pomernom volebnom systéme s jedným **obvodom**. Pri rozhodovaní síce existuje široké množstvo alternatív, ale do rozhodovania sa vždy dostane len užší výber, ktorý predstavujú tie alternatívy, ktoré sú najbližšie stredu všetkých alternatív, resp. preferencií.²⁷ Tento stred zároveň predstavuje všeobecnú vôľu. Ide o tzv. **binárnu nezávislosť**; táto teória predstavuje paralelu s **Downsovou ekonomickou teóriou demokracie**.

McGann kritizuje tzv. **superväčšiny** (napr. ústavnú väčšinu apod.), pretože tie sú z demokratického pohľadu problémové, keďže zvyhodňujú len jednu alternatívu (napríklad zachovanie status quo).

²⁷ Tieto preferencie sa dajú vždy zoradiť (tzv. **tranzitívnosť preferencií**). Zároveň platí, že viacerí aktéri môžu mať odlišné preferencie.

Téma 9: Hodnotenie a meranie demokracie v politickej vede

Meranie demokracie sa uskutočňuje viacerými spôsobmi, pričom je možné merať postup, obsah a výsledok demokracie.

1. **Pri skúmaní postupu (angl. procedure)** ide o meranie demokracie v zmysle kvalitného produktu ako výsledku exaktného a kontrolovaného postupu. Hodnotí sa dodržiavanie noriem, pravidiel, ktoré by mali viesť ku kvalitnému výsledku, t.j. formálnym inštitúciám (napr. akým spôsobom fungujú voľby, ako inštitúcie kontrolujú moc apod.). **Ide teda o „hodnotenie výroby obsahu demokracie.“**
2. **Obsah (angl. content)** meria kvalitu demokracie ako charakteristiku produktu. Táto fáza sleduje charakteristiky, kvality produktu (demokracie). Politiky majú byť odrazom vôle občanov.
3. **Výsledok (angl. result)** meria kvalitu demokracie v zmysle spokojnosti zákazníka. **Hodnotí sa spokojnosť obyvateľov s režimom** – charakteristiky produktu v tejto fáze hodnotenia nie sú zaujímavé; **podstatné je to, či sú s demokraciou občania spokojní.**

Pri skúmaní a hodnotení demokracie sa prichádza do úvahy **hodnotenie postupu, t.j. formálnych inštitúcií, napr. volieb²⁸ alebo produktu** (produktom demokracie sú konkrétne politiky). **Práve meranie produktu je pri demokracii najdôležitejšie;** výsledkom má byť spokojnosť občanov s prijatými politikami.

Meranie demokracie pomocou indexov: koncepty merania demokracie vo svete

Meranie demokracie v jednotlivých krajinách zabezpečujú rôzne agentúry, resp. prieskumy. Medzi najznámejšie patria Polity IV, Freedom House, Freedom House nations in transit (hodnotí len transformujúce sa krajiny), Bertelsmann transformation index, Economist intelligence unit democracy index, Democracy barometer for established democracies. Medzi kvalitatívnejšie prístupy patrí napríklad **demokratický audit**, do ktorého spadá hodnotenie demokracie slovenským IVO barometrom.

Neexistuje teda žiaden jednotný uznávaný koncept merania demokracie. Súčasná merania sú väčšinou široké kvantitatívne merania sústreďujúce sa inštitucionálne aspekty (napr. voľby) a ľudské práva, ktoré definujú demokraciu.²⁹ Niektoré z týchto meraní však nepostihujú substantívne (podstatné) aspekty a definičné znaky demokracie.

Medzi **metodologické problémy výskumov** patria predovšetkým agregácia, konceptualizácia, subjektívnosť meraní, hodnovernosť či ich transparentnosť. Zároveň je

²⁸ Pri meraní a hodnotení inštitucionálneho rámca vzniká problém v prípade, ak moc kontroluje veľké množstvo inštitúcií (čím viac inštitúcií kontroluje moc, tým je kontrola moci ťažšia). Dochádza totiž napr. k horšiemu prenosu informácií, sledovaniu vlastných záujmov apod.

²⁹ Tu znova vzniká problém – ako ľudské práva a slobody súvisia s demokraciou? Ide totiž „len“ o nevyhnutnú podmienku demokracie, čo sa nie vždy berie do úvahy.

otázne zaradenie sociálnych a ekonomických aspektov ako premenných do týchto meraní, keďže ich vzťah s demokraciou je otáznny.

Výskumy sú viac-menej úspešné v odlíšení nedemokratických spoločností od demokracií, paradoxne však zlyhávajú pri komparácií samotných demokracií.

Freedom House

Prieskum Freedom House funguje od roku 1972. Za základ jeho merania sa považuje Deklarácia základných ľudských práv a slobôd. Index však **meria mieru slobody, nie mieru demokracie – ale aj napriek tejto skutočnosti je tento index politickými vedcami interpretovaný ako indikátor demokracie, keďže hodnotí politické slobody** (volebný proces, politický pluralizmus a participáciu, fungovanie vlády) **a občianske slobody** (sloboda prejavu a vierovyznania, právo združovať sa, miera právneho štátu apod.).

Hodnotiaca škála Freedom House je od 1 (najlepšie hodnotenie) do 7 (najhoršie hodnotenie). Krajiny sú rozdelené na slobodné (rating 1,0 – 2,5), čiastočne slobodné (3,0 – 5,0) a neslobodné (5,5 – 7,0). Slovensko má v tomto prieskume najvyššiu hodnotu (1,0).

Prieskum Freedom House je však kritizovaný kvôli svojej nedostatočnej operacionalizácii (resp. parametrom: maximalizácia ľudských práv totiž neznamená „väčšiu“ alebo „pravú“ demokraciu; aké sú však parametre demokracie?). Nie je jednoznačné, ako tento výskum funguje - **všetky merania sú hodnotené subjektívne**; nevieme, prečo krajiny alebo inštitúcie dostali práve také hodnotenie, aké dostali. **Nevie sa ani to, kto konkrétne údaje spracúva (mená hodnotiteľov sú anonymné).**

Ďalším problémom Freedom House je **problém agregácie (zlučovania údajov) výskumu**, keďže politické slobody a občianske práva majú rovnakú váhu, čím sa zakrývajú problémové súčasti daného systému, pričom tieto hodnoty sa do celkového výsledku priemerujú (je to správne?). Zároveň **nie je vysvetlená meracia škála** (t.j. na základe čoho je možné tvrdiť, že krajina s hodnotením 2,5 nie je demokratická?). Ide teda o metodologické problémy – **ale aj napriek uvedeným nedostatkom je Freedom House najpoužívanejší indikátor v odborných štúdiách z dvoch dôvodov – je to dlhodobý ukazovateľ demokracie** (od roku 1972) **a pokrýva prakticky celý svet** (hodnotí 195 krajín).

Polity IV

Polity IV založil Ted Robert Gurro. V súčasnosti je výskum sponzorovaný Political Instability Task Force, ktorá je financovaná CIA. Ide o tímy amerických akademikov; kódované informácie sa vydávajú raz ročne. Krajiny vyhodnocuje spätne od roku 1800 (v súčasnosti je do tohto výskumu zaradených takmer 170 krajín). V roku 2010 malo Slovensko v tomto rebríčku najvyššiu dosiahnutelnú hodnotu (10).

Problémom tohto merania sú indikátory – hodnotí sa súťaživosť a otvorenosť pri obsadzovaní exekutívy, obmedzenie lídra exekutívy, súťaživosť politickej participácie. Pri takomto metodologickom rámci však vznikajú tiež rôzne paradoxy, napríklad USA počas otrokárstva dosahuje v tomto indexe hodnotu 8 z 10, čo pravdepodobne nie je najrelevantnejšie hodnotenie krajiny.

Index demokratizácie T. Vanhanena

Index demokratizácie od T. Vanhanena vychádza z Dalhovej definície (demokracia je participácia a súťaž). Je teda **založený na meraní participácie** (ktorá je merateľná skrz účasť), **súťaže** (ktorá je merateľná cez počet hlasov pre najsilnejšiu stranu, pričom platí, že čím väčší je podiel hlasov pre najsilnejšiu stranu, tým je súťaž nižšia) a **referenda**. Tieto hodnoty sa násobia, pričom kvalitná demokracia je podľa Vanhanena taká, kde je volebná účasť vysoká a rozloženie politických síl v parlamente relatívne malé.³⁰ Neskôr do tohto hodnotenia pridal aj **body za priamu demokraciu**, a to práve kvôli transparentnejšiemu hodnoteniu krajín.

Economist intelligence unit democracy index

Economist intelligence unit democracy index je súčasťou Economist Group a vyhodnocuje sa od roku 2006. **Jeho merania sa sústreďujú na volebný proces, pluralizmus, občianske práva, fungovanie vlády, politickú participáciu a politickú kultúru.** Podľa tohto prieskumu je Slovensko demokraciou s nedostatkami kvôli politickej kultúre a nízkej politickej participácii.

IVO Barometer

IVO barometer sa pri hodnotení demokracie riadi definíciou demokracie schválenou Radou Európy. **Hodnotí demokratické inštitúcie, právny štát, legislatívu, ľudské a menšinové práva, nezávislosť médií, európsku integráciu a transatlantický rozmer zahraničnej politiky. Zároveň ide o podstatne subjektívny výskum, ktorý hodnotí kvalitu demokracie len na Slovensku** a na rozdiel od Freedom House či Polity IV nedosahuje Slovensko v tomto prieskume vysokú bodovú hodnotu.

Demokracia vs. ekonomická situácia (Morlino, Quaranta)

Podľa niektorých štúdií je spokojnosť demokracie ovplyvnená ekonomickou situáciou v krajine. Z toho vyplýva, že demokracia je naviazaná na ekonomický stav krajiny; občania nerozlišujú medzi ekonomickými výsledkami a demokraciou. V prípade, že

³⁰ Vanhanenovi takouto zlou operacionalizáciou výskumu vznikali v hodnotení rôzne paradoxné situácie.

sú spokojní so svojou životnou situáciou, nezaujímajú ich, či je ich krajina demokratická alebo nie; občania sú skôr citliví na makroekonomické zmeny ako zmeny práv a slobôd.

Podľa autorov Morlino a Quaranta je spokojnosť občanov s demokraciou ovplyvnená ich ekonomickou situáciou – nespokojnosť sa objavuje až v prípade, že spoločnosť trápí vysoká nezamestnanosť, vysoká miera disparity (nepomeru) príjmov apod. Podľa Dahla musí byť demokratická vláda vnímavá voči náladám/preferenciám svojich občanov.

Uvedení autori vo svojom výskume riešili otázku, či sú občania v nových demokraciách strednej a východnej Európy schopní skladať účty politikom? Predpokladali, že občania toho nie sú schopní, no zistili, že voliči v regióne strednej a východnej Európy majú vysokú schopnosť vyvodzovať zodpovednosť za konanie politikov (angl. hyperaccountability). Vlády sú „trestané“ od voličov bez ohľadu na ekonomickú situáciu, čo vytvára bludný kruh spočívajúci v neustálych zmenách vlád. Takéto **trestanie však vlády motivuje ku korupcii**, pretože vedia, že svoju pozíciu si nemôžu v ďalších voľbách obhájiť (t.j. snažia sa maximalizovať svoje zisky v čase, keď sú pri zdrojoch, pričom cesta k maximalizácii týchto ziskov nie je vždy legálna).

Zároveň existujú tri faktory, ktoré odlišujú demokraciu v strednej a východnej Európe od západných demokracií:

- **nestabilné a málo participatívne inštitúcie** (nestabilita stranického systému v niektorých krajinách, konzultácie občanov),
- **ekonomické faktory** (vnímanie nezamestnanosti, korupcie apod.),
- **kultúrne vzorce** (občania nedôverujú politickým inštitúciám, politickému systému, slabo participujú na politickom živote apod.), predovšetkým ide o dedičstvo komunizmu (rodinkárstvo, sociálne istoty, rešpekt voči autoritám, vyznávanie hodnôt nezlučiteľných s demokraciou – všetko, čo občania v minulosti chceli, zabezpečoval štát – v dnešnej dobe tiež ľudia neriešia veľa vecí, pretože čakajú, že ich vyrieši niekto iný apod.).

Občania strednej a východnej Európy hodnotia fungovanie demokracie vo svojich štátoch negatívne. Paradoxne, úroveň demokracie v EÚ hodnotia všetky krajiny ako keby zrkadlovo naopak. S hodnotením demokracie sa spája aj úroveň dôvery (resp. nedôvery) k politickým inštitúciám.